

**ЗБОРНИК РАДОВА
ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
LX/II**

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

ZBORNİK RADOVA

VIZANTOLOŠKOG INSTITUTA
LX/II

Rédacteur

BOJANA KRSMANOVIĆ

Directeur de l'Institut d'études byzantines

Comité de rédaction

*Stanoje Bojanin, Jean-Claude Cheynet (Paris), Evangelos Chrysos (Athènes),
Dejan Dželebdžić, Niels Gaul (Edinburgh), Michael Grünbart (Münster),
Vujadin Ivanišević, Erika Juhász (Budapest), Jovanka Kalić, Sergej Karpov (Moscou),
Predrag Komatina, Bojana Krsmanović, Aleksandar Loma, Ljubomir Maksimović,
Miodrag Marković, Athanasios Markopoulos (Athènes), Maria Mavroudi (Berkeley, CA),
Ljubomir Milanović, Bojan Miljković, Srđan Pirivatrić, Claudia Rapp (Vienne),
Peter Schreiner (Cologne), Jovana Šijaković, Gojko Subotić, Mirjana Živojinović*

Secrétaires de la rédaction

Tamara Ilić, Jovana Šijaković

BEOGRAD

2 0 2 3

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА

ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
LX/II

Уредник

БОЈАНА КРСМАНОВИЋ

Директор Византолошког института САНУ

Редакциони одбор

*Стијаноје Бојанин, Нилс Гаул (Единбург), Михаел Гринбарџ (Минстер),
Мирјана Живојиновић, Вујадин Иванишевић, Ерика Јухас (Будимпешта),
Јованка Калић, Сергеј Карџов (Москва), Предраг Комаџина, Бојана Крсмановић,
Александар Лома, Марија Мавруди (Беркли), Љубомир Максимовић, Миодраг Марковић,
Аџанасиос Маркоуџос (Атина), Љубомир Милановић, Бојан Миљковић,
Срђан Пириваџирић, Клаудија Рај (Беч), Гојко Субојић, Еванџелос Хрисос (Атина),
Дејан Целебџић, Жан-Клод Шене (Париз), Јована Шијаковић, Пејтер Шрајнер (Келн)*

Секретари редакције

Тамара Илић, Јована Шијаковић

БЕОГРАД

2023

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ
27. 12. 2023. године.

Ова књига је објављена уз финансијску помоћ
Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије
и Фонда за науку Републике Србије у оквиру пројекта
Од варвара до хришћана и РOMEЈА. Процес византијанизације на централном Балкану
(крај 10 – средина 13. века) – акроним: VarByz_10–13, број: 7748349.

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIÈRES

Том II – Tome II

<i>Иван Бујарски, Вујадин Иванишевић, Сирмијум и област Друге Паноније у VI и VII веку у светлу нових налаза</i>	669
<i>Ivan Bugarski, Vujadin Ivanišević, Sirmium and the Region of Pannonia Secunda in the Sixth and Seventh Centuries in Light of New Finds</i>	692
<i>Тамара Илић, Правноисторијски прилог истраживању функције претора у Византији</i>	695
<i>Tamara Ilić, A Legal-Historical Contribution to the Research of the Office of Praetor in Byzantium</i>	718
<i>Liliana Simeonova, The Danube–Sava–Kupa Waterway and Bulgaria’s Relations with the Papacy and the Eastern Franks, the Mid-860s through the Early 890s</i>	721
<i>Лилиана Симеонова, Пловни пут Дунав–Сава–Купа и односи Бугарске са Светом столицом и Источним Францима, од средине шездесетих година до почетка деведесетих година IX века</i>	738
<i>Maја Nikolić, Bojana Pavlović, Bulgarians, Serbs, and the Rus in the Central Balkans in Byzantine Historical Narratives (Late 10th – Mid-13th Century): The View from Constantinople</i>	739
<i>Маја Николић, Бојана Павловић, Бугари, Срби и Руси на централном Балкану у византијским историјским наративима (крај 10. – средина 13. века): поглед из Цариграда</i>	765
<i>Boris Stojkovski, The Byzantine Diocese Tourkia Reconsidered</i>	769
<i>Борис Стојковски, Поновна разматрања о византијској дијецези Туркије</i>	787
<i>Predrag Komatina, The Diocesan Structure of the Archbishopric of Ohrid in the Charters of Basil II: Historical Development until the Early 11th Century</i>	789
<i>Предраг Коматићина, Епархијска структура Охридске архиепископије према повељама цара Василија II: историјски развој до почетка XI века</i>	820
<i>Miloš Cvetković, The Peculiarities of the Byzantine Provincial Administration in the Balkans under the Komnenoi</i>	823
<i>Милош Цвејковић, Специфичности византијске провинцијске управе на Балкану у доба Комнина</i>	841
<i>Bojana Krsmanović, On the Role of Bulgarian Fortresses in the War of 976–1018</i> ...	843
<i>Бојана Крсмановић, О улози бугарских тврђава у рату 976–1018</i>	873

<i>Jovana Šijaković, Basil from Ohrid and his Circle</i>	875
<i>Јована Шијаковић, Василије Охриђанин и његов круг</i>	897
<i>Mihailo St. Popović, Branka Vranešević, Dorota Vargová,</i> A Combined Approach to the Reconstruction of the “Sacred Landscape” of Duklja and Raška in the Times of Stefan Nemanja Based on Historical Geography, Art and Church History	899
<i>Михаило Сџ. Појовић, Бранка Вранешевић, Доротиа Варгова,</i> Комбиновани приступ реконструкцији „светог простора“ Дукље и Рашке у време Стефана Немање помоћу историјске географије, историје уметности и црквене историје	927
<i>Срђан Пириватирић, Хронологија произвођења Светог Саве</i> у достојанство архимандрита	929
<i>Srđan Pirivatrić, The Elevation of St. Sava to the Dignity of Archimandrite:</i> A Chronology	941
<i>Ђорђе Бубало, Да ли је постојала Диоклитија хвостанска?</i> Прилог хронологији живота и култа Светог Петра Коришког	943
<i>Ђорђе Бубало, Did Diokletia Hvostanska Exist?</i> A Contribution to the Chronology of the Life and Cult of St. Peter of Koriška	976
<i>Ивана Коматићина, Културна кретања у српско-угарским односима</i> у XIII веку – <i>Лејенда о Св. Ладиславу и Живици Св. Саве</i>	979
<i>Ivana Komatina, Cultural Tendencies in the Serbian-Hungarian Relations</i> in the 13 th Century – <i>The Legend of St. Ladislaus and The Life of St. Sava</i>	995
<i>Невен Исаиловић, Хум између Немањића и Шубића почетком XIV века</i>	997
<i>Neven Isailović, Hum between the Nemanjić and Šubić Families</i> at the Beginning of the 14 th Century	1021
<i>Isabel Grimm-Stadelmann, Bekanntes und Unbekanntes</i> zum Kral-Xenon in Konstantinopel	1023
<i>Isabel Grimm-Stadelmann, Known and Unknown Facts</i> about the Xenon of the Kral in Constantinople	1038
<i>Даница Појовић, Гроб краљице Теодоре у Манастиру Бањска</i> – још једно преиспитивање	1041
<i>Danica Popović, The Tomb of Queen Theodora at the Banjska Monastery</i> – Another Reexamination	1077

<i>Ljubomir Milanović</i> , Ever Ready Throne: Reassessing the Role of <i>Hetoimasia</i> in the Church of the Virgin Eleousa in Veljusa	1079
<i>Љубомир Милановић</i> , Приуроговљени престо: преиспитивање улоге хетимасије у Цркви Богородице Елеусе у Вељуси	1107
<i>Miloš Živković, Ljubomir Milanović</i> , Revisiting the Veljusa Frescoes: Notes on the Iconographic Program of the South Parekklesion	1111
<i>Милош Живковић, Љубомир Милановић</i> , Преиспитивање фресака Вељусе: белешке о иконографском програму јужног параклиса	1143
<i>Christine Angelidi</i> , Hagios Germanos of Prespa, a Church and a Patriarch after the Other	1147
<i>Крисџина Анџелиди</i> , Свети Герман Преспански: црква и патријарх	1165
<i>Sašo Cvetkovski</i> , Новооткривени остаци средњовековних фресака у Манастиру Трескавцу	1167
<i>Sašo Cvetkovski</i> , Newly Discovered Remains of Medieval Frescoes in the Treskavac Monastery	1189
<i>Драџан Војводић</i> , Ἡ Σελασφόρος – призренске представе Богородице Светлоносице (Са филолошким прилогом <i>Дарка Тодоровића</i>) ...	1193
<i>Dragan Vojvodić</i> , Ἡ Σελασφόρος – The Prizren Representations of the Virgin the Light-Bearer (Philological Appendix by <i>Darko Todorović</i>)	1210
<i>Миограј Марковић</i> , Сликари у Византији и земљама у њеном окружењу – њихов друштвени статус и углед	1213
<i>Miodrag Marković</i> , Painters in Byzantium and Beyond – Their Social Status and Reputation	1243
<i>Brendan Osswald</i> , Le nom des gens. Onomastique et immigration dans la <i>Chronique de Ioannina</i>	1247
<i>Brendan Osswald</i> , The Name of the People. Onomastics and Immigration in the <i>Chronicle of Ioannina</i>	1301
<i>Sergey P. Karpov</i> , Tana between East and West in the 14 th and 15 th Centuries	1303
<i>Сергеј П. Карпов</i> , Тана између истока и запада у XIV и XV веку	1309
<i>Peter Schreiner</i> , Die byzantinischen Wurzeln Südosteuropas	1311
<i>Peter Schreiner</i> , The Byzantine Roots of Southeastern Europe	1323
Библиографија Зборника радова Византолошког института I – LX (1952–2023), прир. <i>Зоран Јовановић</i>	1325

НЕВЕН ИСАИЛОВИЋ
Историјски институт, Београд
neven.isailovic@iib.ac.rs

ХУМ ИЗМЕЂУ НЕМАЊИЋА И ШУБИЋА ПОЧЕТКОМ ХИВ ВЕКА

У раду се на основу новијих резултата српске и хрватске историографије, као и на основу реинтерпретације појединих података из примарних историјских извора, разматра питање сукоба српске владарске династије Немањића и хрватске великашке куће Шубића Брибирских на простору Хума (Хумске земље) током првих двадесет година ХИВ века. Преиспитују се закључци историчара који су се овим питањем детаљније бавили и указује на чињеницу да се, због малобројности и типологије извора, могу извести само два поуздана закључка: 1) да се, од почетка сукоба, па све до слома области Младена II Шубића 1322. године, ниједна страна није у потпуности повукла из Хума и 2) да кнез Константин, који је управљао Хумом у име Шубића (око 1304–1307), није био син кнеза Изана Нелипчића, како су поједини историчари сматрали, већ неки истоимени припадник старије генерације рода Нелипчића.

Кључне речи: Хум, Шубићи Брибирски, Немањићи, краљ Милутин, ХИВ век

Building on the recent results of Serbian and Croatian historiography and the re-interpretation of some data from primary historical sources, the paper examines the issue of the conflict between the Serbian ruling house, the Nemanjić dynasty, and the Croatian magnate family of Šubić Bribirski in the region of Hum (Zachlunia, Humska zemlja) in the first twenty years of the 14th century. The paper reviews the conclusions of historians who dealt with this issue in more detail, highlighting the fact that, due to the scarcity and typology of the sources, only two reliable conclusions can be drawn: 1) from the beginning of the conflict until the collapse of the regional domain of Mladen II Šubić in 1322, neither side completely withdrew from Hum, and 2) *knez* Konstantin (*comes Constantinus*), who governed Hum on behalf of the Šubić family (ca. 1304–1307), was not the son of *knez* Izan Nelipčić, as some historians believed, but a member of the older generation of the Nelipčić family who bore the same name.

Keywords: Hum, Šubić family of Bribir, Nemanjić dynasty, King Milutin, 14th century

Сукоб српске владарске династије Немањића, у том тренутку предвођене краљем Милутином, и хрватске великашке породице Шубића Брибирских, предвођене баном Павлом I (умро 1312) и његовим сином Младеном (Младином) II, који се одиграо на простору Хума током прве две деценије XIV века, био је предмет истраживања бројних српских и хрватских историчара. У српској историографији истакнутије место у проучавању наведене теме имали су Михаило Динић, Сима Ђирковић и Сениша Мишић, док је у скорије време, у оквиру ширих прегледа историје Хумске епархије, вредна запажања изнео Милош Ивановић.¹ Најзначајнији рад, посвећен искључиво Хуму почетком XIV века, остаје чланак Михаила Динића *Comes Constantinus*, објављен у Зборнику радова Византолошког института пре више од шездесет година (1961).² У хрватској историографији истом су се темом понајвише бавили Вјекослав Клаић, Стјепан Антољак и Јосип Лучић, а у скорије време Младен Анчић, Дамир Карбић и Анте Бирин.³ Како су се закључци двеју историографских средина донекле разликовали, упркос коришћењу истих и уједно малобројних историјских извора, и како су, након распада заједничке државе, поједини радови српских историчара измицали пажњи хрватских и обратно, циљ овог рада је, пре свега, да се кроз поређење резултата двеју историографија, нова тумачења и контекстуализацију изворних података, изнесу одрживи и поуздани закључци о збивањима на простору Хума од 1301. до 1322. године, са посебним освртом на питање власти над овом територијом и њеним деловима.

Пажњи историчара нису измакли бројни подаци и историјска збивања која су указивала на одређене традиције хумске посебности и аутономије, као ни она која су се тицала повремених упада из Угарског краљевства у Хум, који је од краја XII века улазио у састав државе Немањића, као погранични простор. Та збивања, односно конкретни догађаји укључују упад херцега Андрије, брата угарског краља Емерика, у Хум и уношење Хума у његову титулу око 1198. године, контрола кнеза Петра, неразјашњеног порекла, над западним деловима Хумске земље у првим деценијама XIII века, активне везе хумских кнежева (Петра и Андреја) са Сплитом током 20-их и 40-их година тог века, упад херцега Коломана у Хум 1237. године, савез жупана Радослава са Угрима, Дубровчанима и Бугарима против српског краља 1254. године, али и повлачење краља Уроша у Хумску земљу након губитка престола 1276. године.⁴ Све ове епизоде

¹ Динић, *Comes Constantinus*, 1–11; Ђирковић, Унутрашње борбе, 450–460; Ђирковић, Унутрашња политика, 472–474; Мишић, Хумска земља, 54–56, 278–279; Ивановић, Историја Хумске епископије, 92–108; Порчић – Исаиловић, Папе, краљеви, 162–183.

² Динић, *Comes Constantinus*, 1–11.

³ Клаић, *Bribirski knezovi*, 54–139; Антољак, *Ban Pavao*, 5–62; Лучић, *Pelješac*, 21–23, 28; Анчић, *Putanja klatna*, 81–130; Анчић, *Humsko kneštvo*, 141–176; Карбић, *Šubići of Bribir*, 63–70, 79, 83–92, 161–166, 278, 349–351; Карбић, *Šubići Bribirski*, 16–25; Бирин, *Knez Nelipac*, 14–15, 157.

⁴ Анчић, *Humsko kneštvo*, 145–162; Порчић, Прилог историографским портретима, 203–220; Исаиловић, Хум и Хумска земља, 19–20; Ивановић, Историја Хумске епископије, 52–54, 66, 76–77, 79–81, 90, са изворима и старијом литературом; Комајшина, Краљ Стефан Урош, 272–273.

могле су, али и нису морале, бити увод у офанзиву Шубића према Хуму почетком XIV века. Нема никаквих доказа да се бан Павле I позивао на претензије Арпадовића на простор Хумске земље, али је извесно да је тај периферни простор српске државе Немањића у раздобљу од 1198. до 1301. показивао центрифугалне тендеције, да је био предмет угарских претензија и с временом постао фрагментисано подручје без снажне управе, што нису успеле трајно да реше ни мере централизације краља Уроша I.⁵ Такође је видљиво да су угарске акције према Хуму, што је било природно, покретане превасходно с простора Хрватске и Далмације, двеју круновина Угарског краљевства које су биле организоване у јединствену управну јединицу – хрватско-далматински банат (бановину).

Док претходна питања не можемо непосредно повезати са Шубићима, њихово ширење на исток имало је конкретнију предисторију која се може с већом прецизношћу пратити. Смрћу краља Ладислава IV, јула 1290, у Угарској је отпочела финална етапа владавине династије Арпадовића и борба између кандидата за носиоца круне Св. Стефана. На престолу се брзо нашао Андрија III, син Стефана Посмрчета, најмлађег сина краља Андрије II, прозван Млечанин због венецијанског порекла по женској линији.⁶ Упркос његовом брзом крунисању, због наводно спорног легитимитета Стефана Посмрчета, нису нестале претензије других кандидата међу којима су се касније нашли и синови бившег српског краља Драгутина, који је, као супруг Каталине, ћерке Стефана V и сестре Ладислава IV, још 1284. године добио велике поседе на простору Угарске, чиме је постао и угарски магнат.⁷ Међутим, најмоћнији такмаци Андрије III били су напуљски Анжујци, тачније Карло Мартел, син краља Карла II и Марије, такође сестре Ладислава IV. Мартелова претензија била је снажнија зато што је био потомак старије сестре покојног краља, зато што је припадао једној од најмоћнијих европских владарских породица и зато што је, за разлику од Драгутинове деце, био неспорни римокатолик.⁸ Моћне магнатске породице које су претходних година оформиле своје области и контролисале политички живот Угарске постепено су се позиционирале спрам главних кандидата, покушавајући да очувају и ојачају свој положај, често се обраћајући и Андрији III и Анжујцима.⁹ То је чинио и краљ Драгутин, док су у хрватској средини водећи великаши били Бабонићи у Славонији и Шубићи Брибирски у Хрватској и Далмацији, борећи се међусобно за утицај на јужним границама Угарског краљевства.¹⁰

⁵ Мишић, Хумска земља, 53–54; Комаџина, Краљ Стефан Урош, 71–72, 142–144, 170–174, 202–208, 308–309.

⁶ Engel, Realm, 110–111; Порчић – Исаиловић, Папе, краљеви, 154–155.

⁷ Krstić, Rival, 37–40.

⁸ Engel, Realm, 110–111, 134; Узелац – Раговановић, Црквена и световна политика, 599–600; Krstić, Rival, 37–40, 42–47; Пойовић, Стефан Драгутин, 29–61.

⁹ Ђурковић, Унутрашње борбе, 450.

¹⁰ Ђурковић, Унутрашње борбе, 459; Анџић, Putanja klatna, 81–82, 83–86; Порчић – Исаиловић, Папе, краљеви, 154–156.

Успон Шубића започео је у раном XIII веку, најпре на локалном нивоу, на простору Покрчја и задарског залеђа, а временом су чланови овог племенитог рода чије је седиште било у Брибиру, почели да заузимају важне положаје у Хрватској и далматинским градовима.¹¹ Старшина рода је у време Ладислава IV био Павле I, који је постао приморски (хрватско-далматински) бан 1273. године и успео да задржи тај положај практично непрекидно до краја живота. Постепеним ширењем утицаја на околно племство, али и далматинске комуне под угарском влашћу (Сплит, Трогир, Шибеник), на чије су чело долазила његова браћа и сродници, Павле је до почетка 90-их година XIII века постао *de facto* господар свог баната, а не само краљевски намесник.¹² Због тога су Шубићи временом постали синоним за појмове Хрвати и Хрватска.¹³ Свестан крхкости положаја Андрије III, Павле се повезао с напуљским Анжујцима и 1292. обезбедио потврду својих поседа у Хрватској и Далмацији „све до граница области зване Босна [и]...од граница Хумског кнештва (кнежевине) до Сења, Гацке и Модруша”.¹⁴ Следеће године је, изгледа, кроз паралелну дипломатију, успео да обезбеди и подршку краља Андрије.¹⁵ Када је Карло Мартел умро 1295. године, анжујску претензију је наследио његов млади син Карло Роберт, а Брибирци су, за разлику од колебљивих Бабонића и краља Драгутина, одлучили да се већ тада тешње вежу уз Анжујце, који су били спремни да им изнова потврде територије и положаје које су држали јужно од области кнезова Крчких и западно од Босне и Хума. Како је време одмицало, готово сви барони јужне Угарске нашли су се у табору анжујске странке, али је значај Брибираца постао одлучујући, посебно када се Карло Роберт запутио у Угарску преко њихових области (1300).¹⁶

¹¹ *Karbić*, Šubići of Bribir, 27–44; *Karbić*, Šubići Bribirski, 4–10; *Karbić*, Odnosi, 43–58.

¹² *Karbić*, Šubići of Bribir, 46–58; *Karbić*, Šubići Bribirski, 11–14; *Karbić*, Odnosi, 46–49. Под врховном влашћу Венеције на простору источнојадранске обале јужно од Велебита у то су време били само Задар и Дубровник.

¹³ Извори помињу напад *Хрваџа* на Котор 1301. године, окретање Драгутинове војске против *Хрвајтске* 1313. године, одметање од *хрвајтској јосџодини* (тј. бана Младена II) 1326. године. Сви ови помени односе се на Шубиће и њихову област. *Chronica Ragusina*, 103; *Динић*, Однос, 68; *Мрџић-Падојчић*, Доњи Краји, 45–48; *Мрџић*, Повеља, 12–16; *Statvta civitatis Cathari II*, 63, 305–306.

¹⁴ *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 7, 104–105: „...et ab inde usque ad confinia provincie, que dicitur Bosna; ac eciam de eo, quod dictus primogenitus noster Ungarie rex dictis fratribus et predictis heredibus eorum concessit et donavit de Chroacia et Dalmacia, quantum scilicet protenditur a finibus comitatus de Chel[m]um usque Segniam, Gazecham et Modrussiam...”; *Турковић*, Историја, 78; *Antoljak*, *Ban Pavao*, 10; *Ančić*, *Putanja klatna*, 86–88.

¹⁵ *Pandžić*, *Diplomatičko-povijesna analiza*, 327–360; *Klaić*, *Paulus de Breberio*, 409, 421–423; *Karbić*, Šubići of Bribir, 58–64; *Karbić*, Šubići Bribirski, 14–16. Повеља Андрије III за Павла Шубића из 1293. сумњичена је за фалсификат, али изнети докази нису довољно уверљиви да би се њен садржај довео у питање.

¹⁶ *Динић*, Однос, 57; *Antoljak*, *Ban Pavao*, 10, 40; *Klaić*, *Paulus de Breberio*, 414–421; *Ančić*, *Putanja klatna*, 88–89; *Порчић – Исаиловић*, Папе, краљеви, 155–156.

Још пре тога, бан Павле је почео да шири свој утицај на суседно племство, изван граница хрватско-далматинског баната, па тако и на област Хрватина Стјепанића, господара Доњих Краја на граници Босне према Славонији и Хрватској. С њима се родбински повезао и издејствовао је да и они добију потврду својих поседа од напуљског краља Карла II, деде Карла Роберта (јуна 1299).¹⁷ То је, свакако, био први корак Шубића према Босни, а према једној повељи скрадинским фрањевцима из априла исте године, чија се аутентичност углавном оспорава, Павле је свом наслову бана Хрвата већ тада додао и титулу господина Босне.¹⁸ Чак и ако се ради о аутентичном и веродостојном документу, у историографији постоји консензус да Брибирци у том тренутку нису контролисали Босну, већ су само у сфери свог утицаја имали област Хрватина Стјепанића, коме су, у три наврата, издали гарантне повеље (1301, 1304, 1305).¹⁹ Па опет, ако су Хрватинови Доњи Краји сматрани делом Босанске бановине, то је био довољан разлог да се Босна унесе у титулу Шубића као израз претензија.

Право ширење Шубића наступиће тек након смрти краља Андрије III, која је зауставила наизглед неминовни рат и отворила пут за ступање на престо Карла Роберта (1301), кога је подржавао и папа. Нови краљ, први из династије Анжујаца, имао је пред собом дуг пут до крунисања, легитимизације и учвршћивања власти, али више није имао озбиљних такмаца с којима би се отимао око трона, осим чешког краља Вацлава II, који је, међутим, умро 1305. године. У првим годинама владавине, Карло Роберт се морао ослањати на великаше који су му омогућили долазак у Угарску и обуздавати друге који су му оспоравали пун легитимитет.²⁰ Шубићи су припадали првој групи магната и искористили су свој положај и подршку краља да прошире своју власт, пре свега на рачун Србије и Босне, можда подстакнути и честим папским позивима на борбу против шизматика и јеретика.²¹ Њиховој експанзији погодновало је и захлађење односа браће Милутина и Драгутина након 1299. године, а које се, према расположивим назнакама, убрзо претворило у отворени рат.²² У таквим околностима наступање бана Павла угрозило је и Драгутинове интересе,

¹⁷ *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 7, 342–343; *Ančić*, *Putanja klatna*, 86–87, 89–90.

¹⁸ *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 7, 331: „Nos Paulus banus Coracie, Dalmacie et dominus Bosne...”; *Динић*, *Comes Constantinus*, 7; *Ђурковић*, *Историја*, 78; *Antoljak*, *Ban Pavao*, 14–15, 48; *Klaić*, *Paulus de Breberio*, 414; *Ђурковић*, *Унутрашње борбе*, 452; *Ančić*, *Putanja klatna*, 90–91. Повеља нема сачуван оригинал, а у њој има више спорних и сумњивих елемената.

¹⁹ *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 3–4, 80, 96–97; *Ђурковић*, *Историја*, 79–80; *Klaić*, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 442–445; *Brković*, *Tri povelje*, 139–154; *Ančić*, *Putanja klatna*, 94–96; *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 68–70; *Мршић-Пагојчић*, *Доњи Краји*, 28, 41–43; *Исаиловић*, *Повеља бана Павла*, 11–27.

²⁰ *Engel*, *Realm*, 110–111, 124–126, 128–130.

²¹ *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 6, 357, 378; *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 7, 24; *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 47–48; *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 349–351; *Karbić*, *Šubići Bribirski*, 16–17.

²² *Динић*, *Однос*, 56–61; *Krstić*, *Rival*, 40–42.

кроз потискивање босанског бана Стјепана I Котроманића, ожењеног од 1284. године Драгутиновом ћерком Јелисаветом,²³ али и интересе краља Милутина, нападом на његово Поморје или, прецизније, на Хум и Требињску област.²⁴

Извори који се тичу простора захваћеног освајачким налетом Шубића релативно су оскудни и не омогућавају стицање шире и потпуније слике, нити проницање у тачан след догађаја. Документарни извори су махом дубровачког и италијанског (пре свега млетачког) порекла, док су наративни штурци или припадају знатно познијем времену, што утиче на њихову поузданост и веродостојност.²⁵ С релативном сигурношћу се може утврдити само да је први напад на Хум, али и Зету, започео најкасније 1301. године, када је забележен заједнички покушај Задрана и Дубровчана (тада под млетачком врховном влашћу), потпомогнутих Хрватима, да заузму Котор.²⁶ Опсада није успела, али је оставила трага у белешци Которског статута из следеће године.²⁷ Хрватска историографија сматра да се помен сукоба *Словенâ* из августа 1301. године, због којег су Дубровчани организовали страже на својој комуналној територији, односи на рат Павла Шубића и краља Милутина,²⁸ што није искључено, али је могуће да је то био и рани помен сукоба између Милутина и Драгутина, или се пак радило о Милутиновим тадашњим споровима са Дубровником.²⁹ Једна хронолошки непрецизна епизода из дела Мавра Орбина спомиње (под

²³ *Живковић – Пејровић – Узелац*, Anonymi descriptio, 165, 167. У историографији су изношене претпоставке да је друга супруга бана Павла Шубића Урса (Урша), с којом је брак склопио 1289. године, а која је умрла 1303. године, такође Драгутинова ћерка. Међутим, таква су мишљења изношена на основу углавном неуверљивих комбинација посредних података. Други историчари су износили теорије да се ради о сродници Анжујаца или пак представници рода доњокрајских Стјепанића или кнезова Крчких (потоњих Франкапана). *Antoljak*, Van Pavao, 19–20; *Karbić, Šubići of Bribir*, 63, 69, 161–166.

²⁴ *Karbić, Šubići of Bribir*, 65–66; *Порчић – Исаиловић*, Папе, краљеви, 163. Анонимов Опис источне Европе казује да је Хум део Рашког краљевства (Милутинове државе), а Босна део Србије (Драгутинове државе). Чињеница да је Драгутин у то време такође био присталица Анжујаца у Угарској очито није ограничавала амбиције Брибираца. *Ђурковић*, Унутрашње борбе, 454–455; *Живковић – Пејровић – Узелац*, Anonymi descriptio, 120, 122, 162.

²⁵ О питању сагласности краља Карла Роберта с овом акцијом Брибираца, односно да ли је она уследила пре или након освајања Босне и Хума видети у: *Ančić, Putanja klatna*, 101–102.

²⁶ *Ђурковић*, Унутрашње борбе, 450–451; *Ђук*, Србија и Венеција, 31; *Порчић – Исаиловић*, Папе, краљеви, 162–163.

²⁷ *Chronica Ragusina*, 103; *Statvta civitatis Cathari I*, 209–210; *Statvta civitatis Cathari II*, 63, 305–306: „...ipsi Ragusini contradicentes pactis et obligationibus simul stabilitis, fecerunt nobis guerram tempore pacis et insultus et damna, venientes super civitatem nostram in praesenti anno cum maximo exercitu Venetorum et Iadrensiurn, Croatorum et multorum aliorum diversorum gentium, cupientes civitatem nostram totaliter destruere...”

²⁸ *Monumenta ragusina* 5, 1; *Ančić, Putanja klatna*, 91–92. Младен Анчић наводи да у корист те тврдње сведочи податак да су одмах након помена тог сукоба из дубровачког затвора пуштени омишки гусари, након чега је, у септембру, Дубровник напао Котор.

²⁹ *Динић*, Однос, 58–59; *Krstić, Rival*, 40–42. Појам „*Scravi*” је у Дубровнику углавном означавао Србе, али је у контексту шире, млетачке употребе могао означити и Хрвате јер су Млечани и простор Хрватске тада називали „*Sclavonia*”.

1315. годином) упад бана Павла Шубића (умрлог 1312. године) у Србију и његов долазак до Оногошта (Никшића), одакле је позивао Дубровчане да му се придруже у освајању Котора и Србије, која је Дубровнику ионако наносила штете, а нема утврђених градова, па ју је лако освојити. Дубровчани су проценили да је боље да ту понуду одбију, а сâм Павле је на крају био потиснут од, у народу популарног, српског владара који је сакупио војску против њега.³⁰ Према Орбиновом наративу, радило се о краљу Стефану (Дечанском), али то није могао бити случај, па се сада обично сматра да је реч о борбама из јесени 1301. око Котора и околине, након којих је наступило повлачење Милутинових противника из Зете и Требињске области. Није сасвим јасно да ли су се они том приликом повукли и из Хума или су већ тада остали у њему.³¹ Било би логично очекивати да је овај сукоб окончан пре избијања потпуног рата између браће Милутина и Драгутина, који би омео Милутинов контранапад против Брибираца и млетачких комуна, али за ову претпоставку нема поуздане потврде.³²

Догађаји који су обележили 1302. годину посведочени су у документарним изворима, што омогућава прецизније закључке. Наиме, у пролеће 1302. било је јасно да се води рат (вероватно између два српска краља) који је Дубровчанима онемогућавао слободно кретање кроз Милутинову земљу. Извештаји долазе како из Брскова, тако и из Срема.³³ Упоредо с тим, забележено је, у мају исте године, да су Младен I, брат Павла Шубића, и Стјепан I Котроманић, као ривали у борби за положај босанског бана, са својим војскама негде око Дрине.³⁴ Тако дубок продор Брибираца, који је могао доћи из правца Хума, указује на то да се Стјепан повлачио према областима свога таста Драгутина. Младен I, који у фебруару 1301. није забележен с титулом босанског бана, очито се прозвао баном пре пролећа 1302. наступајући у име свог брата и целог

³⁰ *Mauro Orbini*, *Regno*, 395–396; *Мавро Орбин*, Краљевство Словена, 196–197, 416–418; *Динић*, *Comes Constantinus*, 6; *Antoljak*, *Van Pavao*, 54–57; *Ђурковић*, Унутрашње борбе, 452, 454; *Ивановић*, *Историја Хумске епископије*, 92–93. Уп. *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 66; *Karbić*, *Šubići Bribirski*, 17.

³¹ *Ђурковић*, Унутрашње борбе, 451; *Порчић – Исаиловић*, Папе, краљеви, 163–165.

³² *Krstić*, *Rival*, 40–42; *Узелац – Радовановић*, Црквена и световна политика, 602–603.

³³ *Monumenta ragusina* 5, 27; *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 25; *Динић*, Однос, 59; *Ђурковић*, Унутрашње борбе, 452; *Ančić*, *Putanja klatna*, 93; *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 66; *Karbić*, *Šubići Bribirski*, 17; *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 341–342; *Узелац – Радовановић*, Црквена и световна политика, 602–603. Дамир Карбић сматра да се податак с почетка маја 1302. о ратовима у Србији, који су дубровачким властима послали Дубровчани из Брскова, не односи на рат два краља него на продирање бана Павла Шубића према Требињској области и да представља континуитет борби око Оногошта, које помиње Орбин. Слично мишљење износе и Александар Узелац и Бојана Радовановић. Међутим, у поменутом документу се Требиње не спомиње, бар не директно. Каснији догађаји на истом простору указују да је ипак вероватније да се радило о сукобу Драгутина и Милутина. Сукоби у Брскову и целој Рашкој спомињу се и у јесен 1303. године (*Monumenta ragusina* 5, 60–61, 68).

³⁴ *Monumenta ragusina* 5, 27; *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 43; *Динић*, *Comes Constantinus*, 7; *Ђурковић*, *Историја*, 78–79; *Ančić*, *Putanja klatna*, 93; *Порчић – Исаиловић*, Папе, краљеви, 165.

рода Брибираца на подручју Босне.³⁵ Чини се да је до јуна исте године он однео превагу јер је тада у Хокучи (што је вероватно Хотча тј. данашња Фоча) издао повластице сплитским трговцима, како у Хрватској, тако и у Босни, дакле у свим породичним доменима Шубића.³⁶ Вероватно су и други далматински градови добили сличне повластице и поздравили отварање нових тржишта.³⁷

Будући да је у јуну 1304. погинуо од руке босанских „јеретика”, упитно је колико је Младенов положај био стабилан и уједно је нејасно да ли је Стјепан I тада већ био напустио Босну.³⁸ Мора се, ипак, истаћи да несигурност власти Брибираца у Босни није значила и њено непостојање, посебно услед брзе реакције и интервенције бана Павла у јесен 1304. године, која је резултирала његовим проглашењем за господина Босне (*dominus Bosne*, најкасније фебруара 1305. године³⁹) и постављањем његовог сина Младена II за босанског бана.⁴⁰ И један фрагментарни податак из јуна 1306. спомиње Павлову надлежност у Босни, а Балтазар Адам Крчелић у свом делу доноси и повељу којом Карло Роберт потврђује Шубићима наследни положај босанског бана (1308).⁴¹ У наредним годинама, премда се претпоставља да домаћи бан Стјепан I није изгубио сву подршку и да је и даље био присутан, осећа се да Брибирци имају водећу улогу у Босни. Рекло би се да у прилог томе, барем делимично, иде и чињеница да папских позива на борбу против јеретика у Босни није било између 1303. и 1319. године.⁴² Нема пак назнака да је дошло до ширења области бана Павла на делове Усоре и Соли под влашћу краља Драгутина као угарског великаша.

³⁵ *Динућ*, Однос, 61; *Karbić*, Šubići of Bribir, 65–66; *Karbić*, Šubići Bribirski, 16. Д. Карбић сматра да се као повод за почетак сукоба могло искористити Стјепаново и Драгутиново неверство према Карлу Роберту (премда оно тада није посведочено у изворима) или оптужбе за јерес.

³⁶ *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 27; *Ђурковић*, Историја, 79; *Antoljak*, *Ban Pavao*, 18–19, 51; *Ančić*, *Putanja klatna*, 93. Младен I је у повељи најавио да му још увек није готов бански печат, па се може претпоставити да се тек релативно недавно прогласио баном. Стјепан Антољак сматрао је да је у Босни постојао *condominium* браће Павла и Младена, али нема довољно извора којим би се та тврдња доказала.

³⁷ *Karbić*, *Odnosi*, 49.

³⁸ *Zlatović*, *Bribirski nekrolog*, 84; *Ђурковић*, Историја, 79; *Antoljak*, *Ban Pavao*, 20, 26, 52; *Ђурковић*, Унутрашње борбе, 452; *Ančić*, *Putanja klatna*, 94–95, 98–99; *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 67; *Karbić*, *Šubići Bribirski*, 17.

³⁹ Павле ће ову титулу користити до краја живота, с великом доследношћу (на повељама, печатњацима, реликвијарима). *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 96–97, 105–106, 131–132, 196–197, 204, 283–284; *Belošević*, *Pečatnik*, 159–169; *Antoljak*, *Ban Pavao*, 20–23, 27; *Klaić*, *Paulus de Breberio*, 413–414. Његов син ће се пак, после Павлове смрти, називати баном Хрвата и Босне, не преузимајући титулу господина Босне (*dominus Bosnae*). *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 295, 305, 308, 320, 323, 330, 332–333, 397, 457, 497, 509, 535–536; *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 9, 21, 37, 52.

⁴⁰ *Monumenta ragusina* 2, 305; *Monumenta ragusina* 5, 82; *Ančić*, *Putanja klatna*, 95; *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 67; *Ђурковић* – *Исаиловић*, Папе, краљеви, 165.

⁴¹ *DAD*, *Diversa cancellariae* 4, fol. 101; Balthasar Adam Kercselich, *Historiarum cathedralis I/1*, 101; *Antoljak*, *Ban Pavao*, 53–54; *Ančić*, *Putanja klatna*, 98–99; *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 67–68; *Karbić*, *Šubići Bribirski*, 17.

⁴² *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 349–351.

Заправо, о томе шта се у тим областима збивало немамо никаквих података, а краљ Милутин тада није гајио претензије према њима.⁴³

О ситуацији у Хуму имамо нешто више података, али се опет не да реконструисати тачан след догађаја. По свему судећи, власт Шубића Брибирских се учврстила у Хумској земљи, или бар неким њеним деловима, већ током 1301. или 1302, а свакако пре 1303. године, када се тамо помињу управници који су били припадници хрватског племства потчињеног власти Брибираца.⁴⁴ Документарни извори сведоче тек о ситуацији када је до заузећа тих области дошло, тачније од 1303. године, али је врло вероватно да је бан Павле, са сином Младеном II, у исто време када је Младен I нападао Босну, напао Хумску земљу (у пролеће 1302. године), уколико се у њој није учврстио већ приликом напада на Котор и Требињску област претходне године. Извесно је само да фебруара 1301. Хума нема у титулатури Шубића, док је марта 1304. титулу кнеза све Хумске земље носио Младен II, потоњи босански бан.⁴⁵ Мавро Орбин и о овим догађајима доноси краћу приповест, која, чини се, сажима више догађаја, али се неки основни ток може реконструисати. У његовом наративу оцењено је да је Хумска земља после смрти кнеза Андреја, сина Немањиног брата Мирослава, доживела кризу управе јер је Андрејев једини син вредан помена, кога назива Влатком, умро, док су његови други сродници били тек ситна властела на ободима Хума, у жупама Попово и Приморје, што је, у начелу, тачна оцена. Хрвати су, пише Орбин, после смрти хумског кнеза Петра, преузели контролу над областима западно од Неретве, Бишћем и Луком, док су Босанци узели крајеве под планинама (Невесине, Дабар, Гацко).⁴⁶ Орбинове оцене, премда непрецизне и сумарне, донекле потврђују и оскудни подаци о Хуму из последње четврти XIII века, из којих није сасвим јасно ко држи власт, односно ко управља том облашћу и у чије име. Па опет, не стиче се утисак да је владала анархија. Након 1285. године па све до почетка XIV века практично нема никаквих релевантних документарних извора о стању у Хумској земљи.⁴⁷ Орбин наводи да је, после тог раздобља без јаког владара, Игиније из Хрватске, брат

⁴³ Ђирковић, Унутрашње борбе, 451–455; Krstić, Rival, 37–38, 42–46.

⁴⁴ Monumenta ragusina 5, 27; Ančić, Humsko kneštvo, 159. Хрватска историографија сматра да је долазак Шубића у Хум представљао окончање вишедеценијске анархије на том простору, али не негира да је то произвело отпор и сукобе са Србијом. Према дубровачким вестима, одређених сукоба („guerram Sclavorum”) било је и у пролеће и јесен 1303. године. Подсетимо, исти израз је коришћен и за сукоб из августа 1301. године. Monumenta ragusina 2, 306; Monumenta ragusina 5, 1, 52–53, 60–61, 68.

⁴⁵ Smičiklas, Diplomatički zbornik 8, 80: „...ac Mladinus Trium Camporum et tocius terre Hlim...comites...”; Дунућ, Comes Constantinus, 6–7; Antoljak, Ban Pavao, 25, 45, 52; Ančić, Putanja klatna, 96–97; Karbić, Šubići of Bribir, 66–67.

⁴⁶ Mauro Orbini, Regno, 390–391; Мавро Орбин, Краљевство Словена, 189–190, 413; Мишић, Хумска земља, 55; Ančić, Humsko kneštvo, 152, 154–156, 158–159; Ивановић, Историја Хумске епископије, 81–82, 91–92. Уп. Giacomo Luccari, Copioso ristretto, 46–47.

⁴⁷ Мишић, Хумска земља, 53–54; Ančić, Humsko kneštvo, 152, 158–159, 161–162; Порчић, Прилог историографским портретима, 216–219; Ивановић, Историја Хумске епископије, 82, 91–92.

кнеза Нелипца, дошао и заузео Бишће и Луку, а затим и Стон с Пељешцем. Он је надаље владао до смрти, након чега је бројно локално племство остало без врховног господара. Сваки властелин је био господар своје баштине, а моћни су угњетавали слабије, све до уздизања Бранивојевића.⁴⁸

Ова изразито упрошћена прича тек донекле одражава реалност. Наиме, и други извори заиста бележе постојање Изана, брата кнеза Нелипца, али углавном у нешто каснијем раздобљу, и то у служби Шубића Брибирских.⁴⁹ Мало јаснију причу, иако без много детаља, доносе дубровачки документарни извори. У њима се налазе две групе података – о планираним преговорима између краља Милутина и бана Павла Шубића, као и о управи Шубића у одређеним деловима Хума. Поменимо, најпре, другу групу података. Наиме, Михаило Динић је утврдио да се око доњег тока реке Неретве, као и на простору Броћна, Вечерића, Стона с Пељешцем и Невесиња, а можда и Сланског приморја, од јуна 1304. до јула 1306. у више наврата, са својим људима, помиње извесни *comes Constantinus*, за кога је истакао да не може бити син краља Милутина, како је мислио Јиречек, већ управник Хума у датом периоду, који припада кругу Шубића Брибирских, а члан је породице Нелипчића.⁵⁰ Динић га је поистоветио са истоименим сином Изана, Нелипчевог брата. Тиме је повезао разнородне документарне изворе и Орбинов наратив, из чега је касније произашао и закључак Младена Анчића да је кнез Константин замењивао оца Изана на сходу Хумског кнештва у спору вођеном од маја 1306. до неког тренутка 1307. године.⁵¹ Међутим, већ је Сима Ђирковић дао уздржанију оцену о Константиновом идентитету, а Дамир Карбић и Анте Бирин су директно оспорили да се ради о Изановом сину, чије се делатности везују за раздобље 1336–1347. Сви и даље сматрају да се ради о члану породице Нелипчић, али вероватније о неком припаднику старије генерације, могуће Изановом и Нелипчевом стрицу.⁵² Имена су се у овом роду често понављала. Ту оцену и ми сматрамо исправнијом. Константин је, према сачуваним изворима, био надлежан за питања

⁴⁸ Mauro Orbini, *Regno*, 391–392; Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, 190–191, 413–414, 515–516; Giacomo Luccari, *Copioso ristretto*, 46; Динић, *Comes Constantinus*, 5; Мишић, *Хумска земља*, 55; Birin, *Knez Nelipac*, 14–15; Порчић – Исаиловић, Папе, краљеви, 165.

⁴⁹ Динић, *Comes Constantinus*, 5–6.

⁵⁰ Monumenta ragusina 2, 307; Monumenta ragusina 5, 76; Јиречек, *Историја Срба I*, 192; Динић, *Comes Constantinus*, 3–4; Antoljak, *Ban Pavao*, 57; Lučić, *Pelješac*, 28; Karbić, Šubići of Vrbir, 67, 278; Ивановић, *Историја Хумске епископије*, 93–94. Стјепан Антољак је сматрао да је Константин можда постао хумски кнез заменивши Младена II, који је 1304. постао бан Босне. Како се кнез Константин први пут помиње у истом месецу у коме је погинуо Младен I, ову претпоставку је тешко доказати. Такође је упитно је ли Константин заиста био хумски кнез или тек управник Хума који је, према свом властеоском рангу, био кнез.

⁵¹ Динић, *Comes Constantinus*, 4, 8–9; Lučić, *Pelješac*, 22; Ančić, *Putanja klatna*, 96–98; Ančić, *Humsko kneštvo*, 159, 161–162; Birin, *Knez Nelipac*, 159–162; Порчић – Исаиловић, Папе, краљеви, 165.

⁵² Ђирковић, *Унутрашње борбе*, 452, 454; Karbić, Šubići of Vrbir, 278; Birin, *Knez Nelipac*, 14–15, 157, 223; Ивановић, *Историја Хумске епископије*, 93–94.

дељења правде и организације тргова соли, пословао је с Дубровчанима, а имао је своје људе у више жупа.⁵³ Сам Изан се пак у Хуму спомиње касније, само у марту 1313. године, и то као *conte Çane*, када га Дубровчани оптужују да уводи новштине у Дријевима, налажући својим грађанима да напусте тај трг до маја.⁵⁴ Његова управа, дакле, долази након Константинове, али Орбин није био у праву када је написао да је владао до смрти. Наиме, он је био жив све до 1335. године, а његова делатност у Хуму представља рану фазу његове каријере. Штавише, пре службовања у Хуму, Изан се уопште не спомиње.⁵⁵

Преговори и потенцијални састанци између краља Милутина и бана Павла помињу се у изворима више пута, али посредно, без икаквих података о томе због чега су вођени и да ли су се одржали. Вероватно се радило о питању Хума јер је простор Босне евентуално могао занимати краља Драгутина, таста босанског бана Стјепана I из домаће династије Котроманића, али не и краља Милутина. С обзиром на забележене оружане борбе, а нити једну забележену индицију о сарадњи или покушају савеза, преговори су морали бити разговор страна у сукобу. С друге стране, чак ни у време када су заједно подржавали краља Карла Роберта (барем до 1304. године), није забележено ни садејство Павла Шубића и краља Драгутина, па се с доста сигурности може рећи да је хрватски бан био противник обојице Немањића, чак и када су Милутин и Драгутин били у сукобу.⁵⁶ Сви подаци о потенцијалним састанцима краља Милутина и Павла Шубића потичу из документарних извора и само сведоче да је до њих требало да дође, због чега су куповани поклони и посланички дарови. Није познато да ли се непосредни сусрет икада десио, нити да ли је то било баш на границама Хума и Хрватске, на простору Вруље, како се писало у историографији.⁵⁷ Извесно је да је први помен очекиваног сусрета био у мају 1303. године, а да се он поновио и у марту 1304. године.⁵⁸ У исто време, крајем

⁵³ *Динић*, Comes Constantinus, 3–5; *Лућић*, Pelješac, 28.

⁵⁴ *Динић*, Comes Constantinus, 8–9; *Ђурковић*, Унутрашње борбе, 460; *Анчић*, Putanja klatna, 98; *Birin*, Knez Nelipac, 157; *Порчић* – *Исаиловић*, Папе, краљеви, 165. Динић је уверен да *conte Çane* не може бити нико други до Изан. Иако се са овом његовом оценом у начелу слажемо, потребно је ипак изразити дозу опреза.

⁵⁵ Изан се, уз брата Нелипца, спомиње као сведок на повељи Младена II из априла 1318. године, али без икаквог повезивања са Хумом, што је навело историчаре да истакну начелно уверљиву тврдњу да он тада више није био на положају у Хумској земљи. *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 497; *Динић*, Comes Constantinus, 6; *Birin*, Knez Nelipac, 157–159. Занимљиво је да ће још један припадник рода Нелипчића, Нелипчев син Иван, бити хумски кнез у служби угарског краља 1365–1372, у време када је западни део Хума био предат као мираз краљу Лајошу (*Динић*, Comes Constantinus, 8–9; *Анчић*, *Humsko kneštvo*, 159–162; *Birin*, Knez Nelipac, 86–87, 162).

⁵⁶ *Krstić*, *Rival*, 40–42; *Узелац* – *Радовановић*, Црквена и световна политика, 602–603.

⁵⁷ *Monumenta ragusina* 5, 52, 73–74, 77; *Ђурчек*, Историја Срба I, 196; *Триковић*, Хумска земља, 235; *Шкриванић*, Прилог познавању, 58–59. Према једном извору из марта 1303. године, бан се налазио „in Vrella”, али не у контексту састанка са Милутином (*Monumenta ragusina* 5, 47).

⁵⁸ *Monumenta ragusina* 5, 52, 73; *Динић*, Comes Constantinus, 7; *Ђурковић*, Унутрашње борбе, 452, 454; *Анчић*, Putanja klatna, 93; *Ивановић*, Историја Хумске епископије, 93.

марта 1304, у повељи бана Хрватà Павла Шубића Хрватину Стјепанићу, банов брат Младен I називао се босанским баном, а банов син Младен II, између осталог, кнезом све Хумске земље, што не указује на смиривање ситуације.⁵⁹ Све и да се састанак два владара заиста десио, он није донео коначно решење отворених питања, јер је Милутинов посланик Матија упућен у Скрадин, једно од седишта Шубића Брибирских, у априлу 1304. године, ради непознатих државних послова.⁶⁰ Није познат епилог његове мисије, али се управа Шубића у Хуму наставила.⁶¹ У документу из 1308. Задрани су поменули да им је бан Павле одложио решење неког отвореног питања јер иде на састанак с краљем Милутином. Историчари се слажу да се то морало одвити за време док је задарски кнез био Ђовани Соранцо (најкасније 1305/1306).⁶² Један знатно каснији документ (из 1340. године), који је исписао Иван Луцић Трогиранин, сведочи о томе да су пашки бродови упућени у Дријева како би преузели Младена II.⁶³ Он је, по свему судећи, у неком ратном сукобу заробљен, па је договорено његово ослобађање. Како датум те мисије није забележен, неки историчари (Сима Ђирковић, Стјепан Антољак) сматрају да се то збило управо 1305/1306. године, а други (Младен Анчић) наводе период између 1308. и 1312. године.⁶⁴ Луцићево мишљење да је пашка експедиција на Дријева била Павлов напад, углавном је здушно оповргнуто у историографији.⁶⁵ Претпоставка да је Милутин пустио Младена II у замену за шубићко напуштање Требиња није основана, јер га они готово сигурно нису ни држали (свакако не 1305, када Дубровчани ту же тамошње људе српског краља за пљачке).⁶⁶ Не може се, с друге стране, ни утврдити да су Шубићи напустили Хум, чак ни привремено. Готово је сигурно да су задржали барем један његов (западнији) део јер се

⁵⁹ *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 80.

⁶⁰ *Monumenta ragusina* 2, 305; *Monumenta ragusina* 5, 74; *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 83; *Динић*, *Comes Constantinus*, 4–5, 7; *Анчић*, *Putanja klatna*, 93; *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 67; *Karbić*, *Šubići Bribirski*, 17; *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 357–358; *Порчић*, *Документи*, 44, 181–182; *Порчић – Исаиловић*, *Папе, краљеви*, 165.

⁶¹ Матија се у јулу 1304. године поново нашао у Дубровнику, где је од тамошњих власти примио 10 перпера од новца намењеног српском краљу (*Monumenta ragusina* 2, 307; *Monumenta ragusina* 5, 77). Није познато да ли је тај новац имао везе с његовим ранијим одласком у Скрадин, као ни да ли се том приликом враћао из априлске мисије, што је мало вероватно. Мишљење М. Анчића да су поменути преговори могли имати везе са заједничком подршком бана Павла и краља Милутина борби Карла Роберта за угарску круну тешко се може доказати (*Анчић*, *Neočekivani pobjednik*, 149–150).

⁶² *Динић*, *Comes Constantinus*, 7; *Ђирковић*, *Унутрашње борбе*, 452, 454; *Порчић – Исаиловић*, *Папе, краљеви*, 165.

⁶³ *Динић*, *Comes Constantinus*, 6; *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 67; *Порчић – Исаиловић*, *Папе, краљеви*, 165–166.

⁶⁴ *Антољак*, *Ban Pavao*, 53–57; *Ђирковић*, *Унутрашње борбе*, 452, 454; *Анчић*, *Putanja klatna*, 93–94, 99–100.

⁶⁵ *Динић*, *Comes Constantinus*, 6; *Антољак*, *Ban Pavao*, 56–57; *Ђирковић*, *Унутрашње борбе*, 454; *Анчић*, *Putanja klatna*, 93–94. Уп. Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, 417–418.

⁶⁶ *Monumenta ragusina* 5, 90; *Динић*, *Однос*, 60; *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 67.

представници Нелипчића у појединим жупама срећу и касније, све до 1313. године.⁶⁷ Недостатак записника дубровачких већа за раздобље од 1305. до 1311. године отежава доношење прецизнијих закључака.⁶⁸ Посредни подаци о очувању српског утицаја, ако не непосредне власти, могли би бити спомени хумског епископа Јована, који се марта 1306. помиње као сведок у Милутиновој повељи за Ратачку опатију, издатој у Котору, а забележен је и његов спор с католичким корчуланским бискупом Иваном Крушићем, који је безуспешно покушавао да оспори Јованове надлежности над Стоном и Стонским ратом.⁶⁹

Замирање података за наредни период навело је историчаре да оцене да је наступило раздобље релативног мира, с тим што се разликују процене коме је Хум тада припадао – да ли су га задржали Шубићи или повратио Милутин. Највероватније је да је Милутин, оптерећен ратом с братом Драгутином, само добио одређене уступке за ослобађање Павловог сина из заточеништва, али да су Шубићи задржали значајан део власти у Хуму све до смрти бана Павла, па и доцније.⁷⁰ Српски краљ, притиснут с више страна, настојао је да се споразуме с папом и католичким владарима како би ојачао своје позиције. Та су настојања обухватала преговоре о преласку на католицизам (1308), као и склапање савеза с Филипом Тарентским (1306) и Карлом Валоа (1308).⁷¹ У уговору са потоњим, он је титулисан и као краљ Хрватске, што се тумачи као рат титулама с Шубићима.⁷² Тек су Павлова смрт (маја 1312) и измирење с братом Драгутином (најкасније 1313, а вероватно већ пре краја 1311. године), омогућили Милутину нове акције. Краљ је, наиме, хтео да искористи тренутно непријатељство Млечана с Младеном II, који је, након очеве смрти, био не само бан Босне (што је постао 1304. године, наследивши стрица) већ и бан

⁶⁷ Динић, *Comes Constantinus*, 3–8; Луčić, *Pelješac*, 28; Анчић, *Humsko kneštvo*, 159. Можда су службу Нелипчића прекинули привремени сукоби између Шубића с једне и Курјаковића и Нелипчића с друге стране, око 1316. године. Није, међутим, познато је ли Изан, попут брата Нелипца, уопште учествовао у том сукобу. *Karbić, Šubići of Bribir*, 83–84; *Birin, Knez Nelipac*, 157–158.

⁶⁸ Динић, *Comes Constantinus*, 10; Анчић, *Putanja klatna*, 94.

⁶⁹ Јанковић, *Епископије и митрополије*, 134, 142; *Марјановић-Душанић*, *Повеља краља Милутина*, 13, 16–17, 28; *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 398; *Порчић – Исаиловић*, *Документи*, 25–26, 211, 213, 214, 217; *Ивановић*, *Историја Хумске епископије*, 98–99. Уп. Анчић, *Humsko kneštvo*, 167–173; *Karbić, Šubići of Bribir*, 341. Небојша Порчић изнео је тезу да дјед Мирослав, који се такође помиње у ратачкој повељи као сведок, није морао бити дјед Цркве босанске, већ можда дворски достојанственик или посланик Шубића, у чијем се окружењу око 1300. године налазио краљевски епископ Мирослав.

⁷⁰ Динић, *Однос*, 59–61; *Ђирковић*, *Унутрашње борбе*, 452, 454.

⁷¹ Динић, *Однос*, 62; *Ђирковић*, *Унутрашње борбе*, 455–456; *Живковић – Пејровић – Узелац*, *Анонимни опис*, 168; *Порчић – Исаиловић*, *Папе, краљеви*, 166–173. Приређивачи новог критичког издања Анонимовог дела сматрају да се прича о прогону католика у Милутиновој држави могла развити из околности које су настале током ратовања Милутина и Шубића у крајевима српске државе где је живело и католичко становништво.

⁷² *Smičiklas, Diplomatički zbornik* 8, 153–154; Динић, *Comes Constantinus*, 6–8; *Antoljak, Van Pavao*, 58; *Mavromatis, Fondation*, 133–136; *Ивановић*, *Историја Хумске епископије*, 94; *Порчић, Исаиловић*, *Папе, краљеви*, 174.

Хрватâ и кнез Задра.⁷³ Милутин је у августу 1313. наредио свом брату Драгутину, с којим се био измирио, да своју војску припремљену за сукоб са Угарском окрене према Хрватској и уједно је намеравао да склопи споразум о савезу с Венецијом.⁷⁴ Тај споразум, међутим, није био утаначен и само је дошло до набавке оружја.⁷⁵ То је дало могућност Младену II да, у замену за мир и најављено добијање млетачког грађанства, преда Задар Венецији у септембру 1313. године. Млетачка република је тиме изгубила интерес за сукоб с Брибирцима.⁷⁶ У новембру 1313. у Дубровнику су се нашли и краљевић Стефан (потоњи Дечански)⁷⁷ и краљевић Владислав (II), врло вероватно због војних акција према Хрватима у Хуму.⁷⁸ Нажалост, након тога нестају информације о евентуалном току борби и њиховим последицама. Није искључено да до ратовања уопште није ни дошло, а ако га је и било, оно се морало завршити пре Стефанове побуне против оца неколико месеци касније. Нема индикација да је дошло до крупнијих промена, а вести о Хуму у дубровачкој и другој грађи само су додатно проређене.⁷⁹

Искушења власти Шубића у Босни такође су постојала, али није познато колико су била озбиљна. Изгледа да се бан Стјепан I задржао на територији Босне, али је, након што је он умро, његова жена Јелисавета са синовима морала побећи у Дубровник, о чему се непосредан спомен сачувао не само у савременим изворима, већ и у једном дубровачком документу с почетка XV века и у хроникама.⁸⁰ Историчари сматрају да се то десило најкасније око 1314. године,

⁷³ Динић, Однос, 70–71; Ђирковић, Унутрашње борбе, 459–460; Karbić, Šubići Bribirski, 17; Марјановић-Душанић, Преузимање власти, 73–74, 76; Порчић – Исаиловић, Папе, краљеви, 174–175. Шубићи су потчинили Задар 1311. године, након што су у граду подстакли побуну против Венеције.

⁷⁴ Динић, Однос, 68, 70–71, 75, 80; Динић, Comes Constantinus, 8; Ђирковић, Унутрашње борбе, 460; Ивановић, Историја Хумске епископије, 95. Нема назнака да су Изанове новштине против Дубровчана у Дријевима из марта 1313. имале непосредног утицаја на отпочињање борби, јер оне нису биле уперене против краља Милутина. Мogle су, међутим, појачати млетачко непријатељство према управи Шубића у Хуму.

⁷⁵ Ljubić, Listine I, 266; Динић, Comes Constantinus, 8; Ђук, Србија и Венеција, 39.

⁷⁶ Динић, Comes Constantinus, 9; Ђирковић, Унутрашње борбе, 460; Karbić, Šubići of Bribir, 79; Karbić, Šubići Bribirski, 20.

⁷⁷ Стефана су Млечани око 1310/1311. у једном свом акту назвали, између осталог, и краљем Дукље и Хума, иако су очито мислили на његов положај намесника у некадашњим земљама краљице Јелене (Ljubić, Listine I, 192; Динић, Однос, 76). Такође вреди изнова напоменути да Анонимов спис о источној Европи, с почетка XIV века, сматра Хум делом Рашке (земаља краља Милутина), а не Србије (земаља краља Драгутина).

⁷⁸ Динић, Comes Constantinus, 9; Ђирковић, Унутрашње борбе, 460; Krstić, Rival, 47; Марјановић-Душанић, Преузимање власти, 77. Занимљиво је да су у децембру 1313. изасланици далматинских градова, од којих је већина била под влашћу Шубића, боравили у Дубровнику (Monumenta ragusina 1, 38).

⁷⁹ Мишић, Хумска земља, 54–55, 278–279; Порчић – Исаиловић, Папе, краљеви, 174–175.

⁸⁰ Mauro Orbini, Regno, 350–351; Мавро Орбин, Краљевство Словена, 141–142, 378–379, 517; Chronica Ragusina, 106, 114; Ђирковић, Историја, 80; Анчић, Putanja klatna, 100; Filipović, Most Noble, 22–27; Filipović, Kotromanići, 77–86. Према Д. Карбићу, до бекства Котроманића у Дубровник могло је доћи и раније, у време након интервенције бана Павла I крајем 1304. и

када је у Дубровнику забележен боравак Стјепанове удовице с децом.⁸¹ Није јасно да ли је бекство Котроманића из Босне било подстакнуто побуном дела њихових присталица или, што је логичније, дејством Шубића. Извесност потоњег тек делимично оспорава чињеница да је најкасније 1318. године Младен II вратио Стјепана (будућег Стјепана II), сина Стјепана I, у Босну и учинио га својим штићеником, затраживши од папе да, због одређеног степена сродства, одобри брак младог Котроманића и кћери Мајнхарда I, грофа Ортенбуршког. Папа је дао свој пристанак, али је упутио и позив на рат против јеретика бану Младену II и Стјепану (II) у јуну 1319. године.⁸² Ово приближавање Шубића и Котроманића могло је бити резултат тренутних околности, а не дуготрајног процеса јер је Младен II морао да делегира одређене управне послове на својој великој територији, а расло је и незадовољство како далматинских комуна, тако и хрватског племства које је контролисао.⁸³

Измирење краља Драгутина с угарским краљем Карлом Робертом око 1314, након вишегодишњег сукоба који је започео у неком тренутку пре октобра 1307. године и укључивао истицање кандидатуре Драгутиновог сина Владислава за угарског краља, привремено је обуставило стварање већег савеза против раније помирене браће Немањића.⁸⁴ Међутим, тај мир није био дуготрајан јер је Драгутинова абдикација и смрт (1316) отворила нове проблеме. Наиме, краљ Милутин је, после братове смрти, заточио његовог сина и наследника Владислава II и анектирао Драгутинову државу, укључив и највећи део његових поседа добијених од Угарске (Мачву и Београд свакако, док се о статусу Усоре и Соли не зна ништа).⁸⁵ Тај корак је створио услове за отпочињање дуготрајног оружаног сукоба с Угарском све док 1319. године Карло Роберт није повратио целу Мачву и Београд.⁸⁶ Угарски краљ је одлучио да удружи снаге са свим противницима краља Милутина, па су, најкасније средином 1318. године, Милутина, уз подршку папе, одлучили да нападну

почетком 1305. године (*Karbić, Šubići of Bribir, 67–68*). Знатно необичнију верзију овог догађаја доноси: Giacomo Luccari, *Copioso ristretto*, 45–46.

⁸¹ *Karbić, Šubići of Bribir, 68*; *Живковић – Пејровић – Узелац, Anonymi descriptio*, 167.

⁸² *Smičiklas, Diplomatički zbornik 8, 508–509, 535–536*; *Ђирковић, Историја*, 84–85; *Klaić, Povijest Hrvata*, 43–44; *Ančić, Putanja klatna*, 100, 103; *Karbić, Šubići of Bribir*, 84, 349–351; *Порчић – Исаиловић, Папе, краљеви*, 178–179.

⁸³ *Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 431–432; *Ančić, Putanja klatna*, 103–104; *Karbić, Šubići Bribirski*, 22.

⁸⁴ *Динић, Однос*, 64–67, 73–74; *Ђирковић, Унутрашње борбе*, 459; *Krstić, Rival*, 43–47; *Порчић – Исаиловић, Папе, краљеви*, 173–174, 176–177.

⁸⁵ *Динић, Однос*, 74; *Динић, Comes Constantinus*, 9–10; *Ђирковић, Унутрашња политика*, 472; *Engel, Realm*, 132, 134; *Krstić, Rival*, 47–48; *Порчић – Исаиловић, Папе, краљеви*, 177. Према мишљењу Александра Крстића, у првом тренутку је Милутин заузео све Драгутинове угарске поседе, али краткотрајно. Град Мачва био је већ 1317. изнова угарски, али су се борбе око области Мачве и Београда наставиле до 1319. године.

⁸⁶ *Ђирковић, Унутрашња политика*, 474–475.

и краљев стриц, Филип Тарентски, из правца Албаније, и Младен II Шубић (несумњиво са штићеником Стјепаном II) из правца Хрватске и Босне.⁸⁷ У то време се, по други пут у сачуваној документарној грађи, а први пут од марта 1304. године, Младен опет у једној повељи назвао „врховним господином све Хумске земље”.⁸⁸ Изгледа да су снаге Шубића постигле одређене успехе од јуна до септембра 1318, када се Младен II нашао у близини Дубровника, жалећи се на штете које су му Дубровчани нанели заједно са Бранивојевићима (који су, неспорно, деловали као људи српског краља). Штете им је, након преговора, опростио, допустивши и повлачење људи српског краља у Дубровник, под условом да одатле не нападају његове снаге.⁸⁹ У дубровачкој грађи се у јануару 1319. помиње и акција за ослобођење једног Конављанина кога су заробили Хрвати.⁹⁰ Краљ Милутин је још у фебруару 1318. покушавао да склопи савез с Венецијом, али успео је само да увезе одређену количину оружја и добије списак притужби на пљачкање млетачких поданика.⁹¹

До чега су тачно довели Шубићеви успеси – до стабилизације власти у Хуму или нових територијалних проширења – није познато. Ако пођемо од претпоставке да су Шубићи све време задржали контролу над западним Хумом, долином Неретве и Пељешцем, њихов продор ишао је према Попову, Сланском приморју, Конавлима и Требињској области. Извесно је само да су Дубровчани у новембру 1318. дозволили путовање својих трговаца у Србију и да се следеће године ратна срећа на овом делу ратишта променила, те је Милутин између краја јануара и касног пролећа 1319. успео да зароби Младеновог брата Гргура и још двојицу неименованих угледника из војске хрватског бана.⁹² Они су као таоци предати на чување Дубровчанима док су трајали преговори (јун–јул 1319), а Дубровчани су деловали и као сведоци који су били задужени да провере да ли је бан Младен вратио „краљу Рашке” Милутину оно што му је

⁸⁷ *Theiner*, *Vetera monumenta* I, 830–831; *Klaić*, *Povijest Hrvata*, 37–38; *Ђурковић*, *Унутрашња политика*, 472, 474; *Анџић*, *Putanja klatna*, 108; *Karbić*, *Šubići of Bribir*, 84; *Karbić*, *Šubići Bribirski*, 21–22; *Krstić*, *Rival*, 48; *Порчић – Исаиловић*, *Папе, краљеви*, 177, 180–182. Д. Карбић заступа мишљење да је Шубић, у овом походу, наступао пре свега као заступник политике Филипа Тарентског. Ипак, сукоб Младена II и Милутина помогао је пре свега борби Карла Роберта против Србије на простору Мачве и Београда.

⁸⁸ *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 8, 497: „Nos Mladinus secundus Croattorum et Bosne banus terreque Hlm dominus generalis...” (10. април 1318); *Antoljak*, *Ban Pavao*, 60–61. Тако га назива и посвета Младеновог лекара Гуелма из Варијане у једном делу. *Klaić*, *Bribirski knezovi*, 137; *Klaić*, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 427, 449.

⁸⁹ *Monumenta ragusina* 2, 315; *Monumenta ragusina* 5, 111, 120–121; *Ђурковић*, *Бранивојевићи*, 56–57; *Динић*, *Comes Constantinus*, 10; *Ђурковић*, *Унутрашња политика*, 473; *Ивановић*, *Историја Хумске епископије*, 95; *Порчић – Исаиловић*, *Папе, краљеви*, 179.

⁹⁰ *DAD*, *Diversa notariae* 3, fol. 100; *Ђурковић*, *Унутрашња политика*, 473; *Анџић*, *Putanja klatna*, 108.

⁹¹ *Ђук*, *Србија и Венеција*, 41; *Порчић – Исаиловић*, *Папе, краљеви*, 178.

⁹² *Динић*, *Comes Constantinus*, 10; *Ђурковић*, *Унутрашња политика*, 473.

дуговао, пре него што таоци буду пуштени (у августу исте године).⁹³ Нажалост, опет нема података о томе шта је требало бити враћено – цео Хум, стечевине Шубића од претходне године или, можда, неки заробљеници. Извесно је да се радило о нечему значајном, па већина српских историчара сматра да је то био тренутак коначног повлачења Брибираца из Хумске земље.⁹⁴ Да ли је то заиста био случај тешко је рећи, али је чињеница да вести о њиховој власти у Хуму потпуно замиру, иако су дубровачке књиге сачуване.

Само један конкретан податак, који је пронашао Јосип Лучић, доводи у питање такав закључак. Наиме, 23. јула 1321. Пељешчанин Тихослав Братославић продавао је свог коња, уз напомену да ће гарантовати сва права и испоруку купцу, осим ако коња не узму људи из Хрватске.⁹⁵ Лучић је сматрао да је то доказ да су људи бана Младена II у том тренутку још увек контролисали Стон са Раџом и Сланско приморје које је спајало Раџ с Дубровником и да су могли реквизирати коња за потребе војске.⁹⁶ Можемо се сложити само са оценом да ова вест сведочи о томе да се рачунало с присуством Шубићевих људи у Хуму и у лето 1321. године, али су они можда представљали опасност, а не органе власти. Источније области Хума, а пре свега Попово поље, Брибирци највероватније нису контролисали од знатно ранијег времена, а само за те области, као и за Требиње, имамо податке о непосредној српској власти након сукоба Немањића и Шубића из 1318/1319. године.⁹⁷

Сукоб око Хума између Шубића Брибирских и краља Милутина потрајао је, изгледа, читаве две деценије, иако отворени рат није био непрекидан, а преговори су вођени, уз подстрек да се заробљеници размене, или без тога. Обе стране су биле исцрпљене сукобима на великом броју фронтава, од којих Хум ни за једну није био најважнији. Брибирци су, након смрти бана Павла, имали проблема с хрватским племством које је почело да се буни, далматинским градовима и, најзад, с магнатима Славоније и самим краљем Карлом Робертом.⁹⁸ Милутин је пак након успеха у експанзији према југу, имао пуно искушења – рат с братом Драгутином и потоњи рат с Угарском, неколико сукоба с Дубровником, променљиве односе с Млечанима (као и Шубићи), варљива

⁹³ Monumenta ragusina 5, 141–142, 144–147; *Klaić*, Povijest Hrvata, 43–44; *Динић*, Comes Constantinus, 10; *Ђурковић*, Унутрашња политика, 473; *Мишић*, Хумска земља, 55; *Анџић*, Putanja klatna, 108–109; *Karbić*, Šubići of Bribir, 84.

⁹⁴ *Мишић*, Стон и Пељешац, 25–26; *Ивановић*, Историја Хумске епископије, 95–96; *Порчић* – *Исаиловић*, Папе, краљеви, 179. Уп. *Klaić*, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, 431–432, 593. Подручје Требиња и Попова свакако је било под српском контролом у августу 1319. године (Зборник средњовековних ћириличких повеља, 489–490).

⁹⁵ DAD, Diversa cancellariae 6, fol. 133: „Quem equum promisit defendere et exbrigare sibi omnibus suis expensis excepto ab homibus de Creuatia”; *Луџић*, О најстаријем, 13; *Луџић*, Пељешац, 22, 28, 68.

⁹⁶ *Луџић*, Пељешац, 22, 28, 68; *Порчић* – *Исаиловић*, Папе, краљеви, 179.

⁹⁷ *Динић*, Хумско-требињска властела, 5–6; *Ивановић*, Историја Хумске епископије, 94, 96.

⁹⁸ *Karbić*, Šubići of Bribir, 77–91; *Karbić*, Šubići Bribirski, 19–25.

савезништва са западним владарима, колебања у настојањима да прими унију.⁹⁹ Поред тога је морао решавати проблеме и у својој ужој породици након побуне сина Стефана, који је наследио управу над облашћу краљице Јелене 1308. године у Зети и Требињској области, а затим подигао неуспели устанак 1314. године.¹⁰⁰ Све и ако је однео победу над Шубићима 1319. године, Милутин је у повељи Хумској епископији, издатој негде у то време (свакако за време Даниловог епископата, дакле после маја 1317. године), морао да призна да су, у његово време, „одступили дохоци Хумске земље” за цркву, због чега је морао поклонити седишту у Бијелом Пољу нове поседе.¹⁰¹

У тренутку смрти краља Милутина (у јесен 1321) и слома области Младена II Шубића (у пролеће 1322), Хум је био препуштен иницијативи локалне властеле, од којих се за већину сматра да је била домаћег порекла.¹⁰² Властела Бранивојевићи (четири сина извесног Бранивоја), који се спомињу од 1318. године, као противници Младена II, искористили су ту прилику.¹⁰³ Они су били или Хумљани (како тврди Орбин) или их је пак краљ Милутин послао у те области,¹⁰⁴ а своју успон започели око 1321. године, по свему судећи ширећи утицај у Хуму с истока према западу. Према Орбину, убили су Црепа, управника у области Гацког, Рудина и Требиња (који се као мртав помиње почетком 1322. године), а затим су, искористивши чињеницу да после Изанове смрти Хум није имао господара, и сами

⁹⁹ *Ђирковић*, Унутрашње борбе, 449–461; *Ђирковић*, Унутрашња политика, 472–475; *Порчић – Исаиловић*, Папе, краљеви, 149–183.

¹⁰⁰ *Ђирковић*, Унутрашња политика, 462–465; *Марјановић-Душанић*, Преузимање власти, 75–77.

¹⁰¹ *Јанковић*, Епископије и митрополије, 102–112, 142; *Алчић*, *Humsko knežstvo*, 156–157; *Тријић*, Повеља краља Стефана Уроша II, 3, 6–8, 14–15, 18–20; Зборник средњовековних ћириличких повеља, 474, 478, 521; *Ивановић*, Историја Хумске епископије, 87–89, 96, 99–101; *Порчић – Исаиловић*, Папе, краљеви, 179. Уп. *Тријић*, Повеља краља Стефана Дечанског, 52, 55, 57, 62–63.

¹⁰² *Ђирковић*, Историја, 90; *Karbić, Šubići of Vrbir*, 90, 278. Д. Карбић је изнео претпоставку да би породица Познана Пурђића, властелина у Невесињу, могла бити хрватског порекла, на основу помена имена Познан и Пурђа у кругу Шубића крајем XIII века. Према Орбину, Познана Пурђића је против Бранивојевића, на простор Загорја и Невесиња, послао босански бан Стјепан II, на чију је страну прешао 1322. године, док је на Хум упућен Ружир, из рода касније познатог као Санковићи (Mauro Orbini, *Regno*, 391–392; Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, 191). Видети и: *Динић*, Хумско-требињска властела, 40; *Драгичевић*, Босанско Загорје, 77–79, 86–87. Динић и Павле Драгичевић не разматрају Познано евантуално хрватско порекло, већ говоре о његовом лавирању између Босне и Србије до 40-их година XIV века и о заточеништву код српског краља. Карбићева теорија стога не мора бити без основе.

¹⁰³ *Триковић*, Бранивојевићи, 56–59, 61–62; *Ђирковић*, Историја, 89; *Мишић*, Стон и Пељешац, 26; *Мишић*, Хумска земља, 55–56.

¹⁰⁴ *Триковић*, Бранивојевићи, 57–58. Није јасно зашто их Карбић доследно назива Требињцима. Можда због везивања за Бргат у Орбиновом делу. Додуше, Орбин сматра Бргат делом Хума. Орбин тврди да су они заузели Требиње, Гацко и Рудине након убиства Црепа, али чак ни за ту тврдњу нема поузданих потврда. Mauro Orbini, *Regno*, 391; Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, 190; Giacomo Luciani, *Scopio ristretto*, 46; *Monumenta ragusina* 1, 92, 96; *Триковић*, Бранивојевићи, 57; *Karbić, Šubići of Vrbir*, 88, 92.

загосподарили њиме.¹⁰⁵ Ова Орбинова прича садржи много нетачности, јер Изан тада није умро, нити је у то време управљао Хумом. Није јасно да ли су Бранивојевићи пре или после пада Младена II, у чему су, изгледа, учествовали, заузели и Стон и Пељешац.¹⁰⁶ Извесно је да су у јуну 1322. с Венецијом нападали Имотски, у коме се крио Бајамонте Тјеполо, млетачки одметник и штићеник Шубића.¹⁰⁷ Чини се да за своје акције никада нису добили подршку Србије, већ да су деловали самостално јер им српске власти нису помогле када су се против њих уротили Дубровчани и Босанци 1326. године, што је резултовало расапом Бранивојевића и прикључењем Хумске земље Босанској бановини.¹⁰⁸

У самој Босни се, тек после Милутинове смрти, Стјепан II, некадашњи штићеник Младена II, одметнуо од свог господара, успоставио директне везе с угарским краљем Карлом Робертом и 1322. прикључио покрету против Младена, чиме је започео своју самосталну владавину у Босни (1322–1353) и ширење на околне српске и хрватске области. Као унук краља Драгутина, ушао је у Усору и Соли (1323), којима вероватно није успео да загосподари његов ујак Владислав II, који се ослободио из затвора убрзо после Милутинове смрти.¹⁰⁹ Владислављев коначни пораз 1324. могао је омогућити Стјепану да се сматра главним Драгутиновим баштиником, иако није познато да се он на тако нешто у том тренутку позивао. Стјепаново освајање Хума 1326. године и његово проглашење не само босанским баном већ и господином Хумске земље¹¹⁰ прошло

¹⁰⁵ *Трџковић*, Бранивојевићи, 62–63; *Мишић*, Хумска земља, 56, 279; *Ивановић*, Историја Хумске епископије, 102–103. Према Растићевој хроници (*Chronica Ragusina*, 106, 114, 125), родоначелник Бранивојевића био је „бан Хума” Бранивој, који је помогао Стјепану II да се врати у Босну, а после се узеолило и прозвао се баном, па му је Стјепан морао преотимати банат. Његово потомство поразили су Босанци и Рашани.

¹⁰⁶ *Giacomo Luccari*, *Copioso ristretto*, 46; *Трџковић*, Бранивојевићи, 59; *Лућић*, *Dopuna*, 333; *Karbić*, *Šubići Bribirski*, 24–25.

¹⁰⁷ *Трџковић*, Бранивојевићи, 63–64, 83–84. Домишљања Јосипа Лучића да су, можда, једно време прешли с Милутинове на Младену страну, а затим га издали 1322. године, не чине се уверљивим (*Lučić*, *Nov podatak*, 307–311). Вероватније је да су били уз српског краља до његове смрти, а затим кренули у осамостаљивање, док је трајао рат око Милутиновог наследства. Сам је Лучић у једном каснијем раду истакао да је податак о непријатељству између Млечана и Бранивојевића заправо из септембра 1321. године, што значи да се њихова заједничка акција из јуна 1322. не може довести у питање, а сведочи о томе да су Бранивојевићи били фактор с којим се могло самостално рачунати и пре пада Младена II (*Lučić*, *Dopuna*, 333).

¹⁰⁸ *Giacomo Luccari*, *Copioso ristretto*, 46–48; *Monumenta ragusina* 5, 197–206, 213–216; *Трџковић*, Бранивојевићи, 69–82; *Ђурковић*, Историја, 89–90; *Лућић*, *Peļešac*, 22–23; *Ђурковић*, *Владавина*, 499; *Rabić*, *Access of Bosnia*, 51–65; *Ивановић*, Историја Хумске епископије, 103–105.

¹⁰⁹ *Ђурковић*, Историја, 85–89; *Ђурковић*, *Владавина*, 497; *Ančić*, *Putanja klatna*, 119–121; *Engel*, *Realm*, 135; *Krstić*, *Rival*, 49; *Марјановић-Душанић*, Преузимање власти, 77–78; *Порчић* – *Исаиловић*, Папе, краљеви, 183. Могуће је да је Стјепанова интервенција почела као помоћ ујаку, али се претворила у трајно освајање. Стјепан се помиње као господар Усоре 1323, а Усоре и Соли 1324. године.

¹¹⁰ *Ančić*, *Putanja klatna*, 129. Трогирани га у јуну 1326. називају кнезом Хума, док се он у сопственим документима из тога времена назива хумским господином. *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 9, 296; *Исаиловић*, Хум и Хумска земља, 21–23. Ј. Лучић мисли да је Стјепан II наступао као пуноправни наследник Младена II у Босни и Хуму (*Lučić*, *Peļešac*, 23).

је, у том тренутку, без ефективног отпора Србије и српског престола, али се тај отпор јавио у наредним годинама и потрајао све до 1350. године, окончавајући векове релативно добрих српско-босанских међудржавних односа.¹¹¹

На крају се може закључити да је сукоб Немањића и Шубића око Хума убрзао процес који је почео да се одвија током XIII века, а који је подразумевао осипање власти наследника кнеза Мирослава, раст утицаја Угарске и хрватских великаша у српском пограничју и слабљење утицаја немањићке Србије на западној периферији државе услед усмеравања освајачких стремљења према простору Византијског царства. Подела Хума на западни и источни део такође је започета знатно пре доласка Шубића, али је у њихово време продубљена, што ће, заједно с првим деценијама босанске власти над Хумом, оставити дугорочног трага и на верском и на политичком плану. По свему судећи, Брибирци од 1301. до 1321/1322. године нису трајно напустили делове Хума западно од Неретве, а можда ни саму долину Неретве у њеном средњем и доњем току. У најмању руку се морало рачунати на њихово присуство у непосредној близини. С друге стране, готово је сигурно да је њихова власт на простору Попова и Сланског приморја била краћег века, односно привремена. Подаци о простору горњег тока Неретве и Невесиња нису довољни за извођење поузданијих закључака за раздобље после 1306. године, док се с доста вероватноће може устврдити да су источнија подручја Требиња, Гацка и Рудина могли пустошити Шубићи, али да они њима нису владали или је њихова власт била ефемерног карактера (могла је потрајати неколико месеци током 1301. и 1318. године).

Пад Младена II, који је дошао у немилост угарског владара и био поражен у лето 1322. године, довео је до расапа његове области и омогућио властели Бранивојевићима да привремено обједине Хум под својом влашћу, али без подршке владара Србије у чије су име наступали против Шубића 1318. године. Коалиција против Бранивојевића, силазак Босне у Хум и њен излазак на Јадранско море означили су почетак новог раздобља не само за Босанску бановину, већ и за босанско-српске односе, који су од претежно добрих постали претежно лоши. Стјепан II Котроманић, који је у то време градио и своју банску власт у матичној Босни и однос с угарским краљем Карлом Робертом, могао је, уживајући краљево поверење, да издејствује његово признање својих освајања у Хуму, а нема сумње да су угарски владари и тај простор сматрали својим, што ће се видети и након Стјепанове смрти, када су узели западни Хум на име мираза, а Вишеградским уговором желели да Дубровнику уступе Сланско приморје.¹¹² Подељеност некада јединственог Хумског кнештва видљива

¹¹¹ *Триковић*, Бранивојевићи, 72–74; *Ђурковић*, Историја, 88–92, 118–121; *Мишић*, Стон и Пељешац, 26–28; *Анџић*, *Humsko kneštvo*, 159–160; *Rabić*, *Access of Bosnia*, 51–65; *Ивановић*, Историја Хумске епископије, 105–113. Одрази српско-босанских спорова око Хума могу се приметити и у раздобљу власти Војиновића над Требињском облашћу (*Исаиловић*, Хум и Хумска земља, 24–25).

¹¹² *Smičiklas*, *Diplomatički zbornik* 12, 480–484; *Анџић*, *Putanja klatna*, 153–173.

је и касније кроз поделе између Санковића и Радивојевића-Влатковића и кроз начин употребе појмова Хум и Хумска земља, о чему је детаљније писао Вељан Атанасовски (Трпковић).¹¹³ Неколико година пре одласка Стјепана II с историјске позорнице, улагање Немањића у обнову српске власти над Хумом замрло је јер су се државни приоритети налазили на простору јужно од Милутинових освајања остварених до 1299. године. Упркос чињеници да је хумска властела, пре свега она на истоку ове области (Санковићи, Чихорићи), умела и касније да лавира између Босне и српских обласних господара, или, у раздобљу од 1357. до 1382. године, између Босне и угарског дела Хума, може се рећи да је Хум као целина за Србију изгубљен с доласком Шубића, а да је Босна освајана тог простора коначно заокружила 1377. године, када се бан Твртко проширио на исток, освајајући подручје некадашње Травуније – Требиње, Конавле и Драчевицу, који су били остали под српском влашћу током целог раздобља превирања у Хуму од 1301. до 1377. године.¹¹⁴

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Državni arhiv u Dubrovniku [=DAD], Diversa cancellariae 4, 6
 Državni arhiv u Dubrovniku [=DAD], Diversa notariae 3
- Balthasar Adam Kerceselich, *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis, partis primae tomus primus*, Zagreb 1754.
- Brković M., *Tri povelje knezova Bribirskih izdane bosanskom knezu Hrvatinu Stjepaniću, Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zadru* 32 (1990) 139–154.
- Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484)*, dig. S. *Nodilo*, Zagreb 1893.
- Giacomo Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa: libri quattro*, Venetia 1605.
- Ljubić S., *Listine o одношajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, knj. I, Zagreb 1868.
- Mauro Orbini, *Il regno de gli Slavi, hoggi correttamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601.
- Monumenta ragusina. Libri reformationum, vol. I, ed. J. *Tkalcich*, Zagreb 1879.
- Monumenta ragusina. Libri reformationum, vol. II, ed. J. *Tkalcich*, Zagreb 1882.
- Monumenta ragusina. Libri reformationum, vol. V, ed. J. *Gelcich*, Zagreb 1897.
- Smičiklas T.*, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, vol. 6, Zagreb 1908.
- Smičiklas T.*, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, vol. 7, Zagreb 1909.
- Smičiklas T.*, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, vol. 8, Zagreb 1910.
- Smičiklas T.*, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, vol. 9, Zagreb 1911.
- Smičiklas T.*, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, vol. 12, Zagreb 1914.
- Statvta civitatis Cathari. Statut grada Kotora: prevod originala iz 1616. godine sa naučnim aparatom, prir. J. *Antović*, knj. I–III, Kotor 2009.

¹¹³ *Трпковић*, Хумска земља, 225–260. Уп. *Анчић*, Хумско kneštvo, 141–176.

¹¹⁴ *Бирковић*, Историја, 88–92, 95, 99, 110–111, 118–153; *Анчић*, Putanja klatna, 169–173.

- Theiner A.*, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I*, Romae 1859.
- Zlatović S.*, *Bribirski nekrolog XIV. i XV. vieka*, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 21 (1889) 83–85.
- Живковић Т. – Пејировић В. – Узелац А.*, *Anonymi descriptio europae orientalis*. Анонимов опис источне Европе: критичко издање текста на латинском језику, превод и филолошка анализа *Д. Кунчер*, Београд 2013 [*Živković T. – Petrović V. – Uzelac A.*, *Anonymi descriptio europae orientalis*. Anonimov opis istočne Evrope: kritičko izdanje teksta na latinskom jeziku, prevod i filološka analiza *D. Kunčer*, Београд 2013].
- Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књ. I (1186–1321), прир. *В. Мошин – С. Ђурковић – Д. Синдик*, Београд 2011 [*Zbornik srednjovekovnih ćirilčkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*, knj. I (1186–1321), prir. *V. Mošin – S. Ćirković – D. Sindik*, Београд 2011].
- Исаиловић Н.*, Повеља бана Павла Шубића и његових синова кнезу Хрватину Стјепанићу, Грађа о прошлости Босне 3 (2010) 11–27 [*Isailović N.*, *Povelja bana Pavla Šubića i njegovih sinova knezu Hrvatinu Stjepaniću*, *Građa o prošlosti Bosne* 3 (2010) 11–27].
- Мавро Орбин, Краљевство Словена, Зрењанин 2006 [*Mavro Orbin*, *Kraljevstvo Slovena*, Zrenjanin 2006].
- Марјановић-Душанић С.*, Повеља краља Милутина опатији Св. Марије Ратачке, Стари српски архив 1 (2002) 13–29 [*Marjanović-Dušanić S.*, *Povelja kralja Milutina opatiji Sv. Marije Ratačke*, *Stari srpski arhiv* 1 (2002) 13–29].
- Мрђић Ј.*, Повеља босанског бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје жупе Бањицу и Врбању са градовима, Грађа о прошлости Босне 1 (2008) 11–22 [*Mrgić J.*, *Povelja bosanskog bana Stjepana II Kotromanića kojom knezu Vukoslavu Hrvatiniću daje župe Banjicu i Vrbanju sa gradovima*, *Građa o prošlosti Bosne* 1 (2008) 11–22].
- Порчић Н.*, Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића, Београд 2017 [*Porčić N.*, *Dokumenti srpskih srednjovekovnih vladara u dubrovačkim zbirkaма*. *Doba Nemanjića*, Београд 2017].
- Порчић Н. – Исаиловић Н.*, Документи средњовековних владара Србије и Босне у венецијанским збиркама, Београд 2019 [*Porčić N. – Isailović N.*, *Dokumenti srednjovekovnih vladara Srbije i Bosne u venecijanskim zbirkaма*, Београд 2019].
- Тријић В.*, Повеља краља Стефана Дечанског манастиру Светих апостола Петра и Павла на Лиму, Стари српски архив 5 (2006) 51–64 [*Trijić V.*, *Povelja kralja Stefana Dečanskog manastiru Svetih apostola Petra i Pavla na Limu*, *Stari srpski arhiv* 5 (2006) 51–64].
- Тријић В.*, Повеља краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Светих апостола на Лиму, Стари српски архив 4 (2005) 3–22 [*Trijić V.*, *Povelja kralja Stefana Uroša II Milutina manastiru Svetih apostola na Limu*, *Stari srpski arhiv* 4 (2005) 3–22].

Литература – Secondary Works

- Ančić M.*, *Humsko kneštvo, Na rubu Zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001, 141–176.
- Ančić M.*, *Neočekivani pobjednik: uspon Karla Roberta do vlasti*, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 7 (2020) 127–156.
- Ančić M.*, *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar–Mostar 1997.
- Antoljak S.*, *Ban Pavao Bribirski „Croatorum dominus”*, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 19 (1972) 5–62.
- Belošević J.*, *Pečatnik hrvatskoga bana Pavla I. Bribirskog iz Zadra*, *Diadora* 3 (1965) 159–169.
- Birin A.*, *Knez Nelipac i hrvatski velikaški rod Nelipčića*, Zagreb 2006, neobjavljena doktorska disertacija.
- Engel P.*, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, London–New York 2001.
- Filipović E. O.*, *Kotromanići. Stvaranje i oblikovanje dinastičkog identiteta u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 2022.

- Filipović E. O.*, The Most Noble and Royal House of Kotromanić. Constructing Dynastic Identity in Medieval Bosnia, *Südost-Forschungen* 78 (2019) 1–38.
- Karbić D.*, Odnosi gradskoga plemstva i bibrirskih knezova Šubića. Prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna, *Povijesni prilozi* 35 (2008) 43–60.
- Karbić D.*, Šubići Bibrirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 22 (2004) 1–26.
- Karbić D.*, The Šubići of Bibrir. An Example of the Croatian Noble Kindred, Budapest 2000, unpublished doctoral dissertation.
- Klaić N.*, „Paulus de Breberio banus Croatorum dominus et Bosne”, *Arhivski vjesnik* 17–18 (1974–1975) 409–423.
- Klaić N.*, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976.
- Klaić V.*, *Bibrirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347., Zagreb 1897.*
- Klaić V.*, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, knj. 2, Zagreb 1988.
- Lučić J.*, *Dopuna o Branivojevićima*, *Historijski zbornik* 35 (1982) 333.
- Lučić J.*, *Nov podatak o Branivojevićima*. *Historijski zbornik* 31–32 (1978–1979) 307–311.
- Lučić J.*, O najstarijem hrvatskom nazivu Zagreba (uz jedan zapis iz dubrovačkog arhiva), *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 17 (1979) 9–15.
- Lučić J.*, Pelješac od dolaska Slavena do potpadanja pod vlast Dubrovačke republike, *Pelješki zbornik* 2 (1980) 5–72.
- Mavromatis L.*, La fondation de l'empire serbe. Le kralj Milutin, Thessalonique 1978.
- Pandžić M.*, *Diplomatičko-povijesna analiza povelje hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II (III) kojom se bibrirskom knezu, hrvatskom banu Pavlu Šubiću podjeljuje nasljedno banstvo (1293. g.)*, *Arhivski vjesnik* 16 (1973) 327–360.
- Rabić N.*, The Access of Bosnia to the Adriatic Coast in the First Half of the Fourteenth Century, *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti I*, Sarajevo 2021, 51–73.
- Динић М.*, Однос између краља Милутина и Драгутина, *Зборник радова Византолошког института* 3 (1955) 49–82 [*Dinić M.*, *Odnos između kralja Milutina i Dragutina*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 3 (1955) 49–82].
- Динић М.*, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967 [*Dinić M.*, *Humsko-trebinjska vlastela*, Београд 1967].
- Динић М.*, Comes Constantinus, *Зборник радова Византолошког института* 7 (1961) 1–11 [*Dinić M.*, *Comes Constantinus*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 7 (1961) 1–11].
- Драјичевић П.*, Босанско Загорје у средњем вијеку, ур. З. *Никићковић*, *Српско писано наслеђе и историја средњовјековне Босне, Хума и Травуније*, Бања Лука–Источно Сарајево 2021, 67–105 [*Dragičević P.*, *Bosansko Zagorje u srednjem vijeku*, ур. *Z. Nikitović*, *Srpsko pisano nasljeđe i istorija srednjovjekovne Bosne, Huma i Travunije*, Banja Luka–Istočno Sarajevo 2021, 67–105].
- Ивановић М.*, *Историја Хумске епископије у средњем вијеку*, *Историја Епархије захумско-херцеговачке и приморске: поводом 800 година од утемељења, Требиње–Мостар* 2022, 11–124 [*Ivanović M.*, *Istorija Humske episkopije u srednjem vijeku*, *Istorija Eparhije zahumsko-hercegovačke i primorske: povodom 800 godina od utemeljenja, Trebinje–Mostar* 2022, 11–124].
- Исаиловић Н.*, *Хум и Хумска земља у титулатури средњовековних владара и великаша*, ур. З. *Никићковић*, *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне, Хума и Травуније*, Бања Лука–Источно Сарајево 2021, 13–37 [*Isailović N.*, *Hum i Humska zemlja u titulaturi srednjovjekovnih vladara i velikaša*, ур. *Z. Nikitović*, *Srpsko pisano nasljeđe i istorija srednjovjekovne Bosne, Huma i Travunije*, Banja Luka–Istočno Sarajevo 2021, 13–37].
- Јанковић М.*, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985 [*Janković M.*, *Episkopije i mitropolije Srpske crkve u srednjem veku*, Београд 1985].

- Јиречек К.*, Историја Срба. Политичка историја до 1537. године. Књ. I, Београд 1952 [*Jireček K.*, Istorija Srba. Politička istorija do 1537. godine. Knj. I, Beograd 1952].
- Коматићина И.*, Краљ Стефан Урош I Велики и његов век, Београд 2021 [*Komatina I.*, Kralj Stefan Uroš I Veliki i njegov vek, Beograd 2021].
- Марјановић-Душанић С.*, Преузимање власти у отачаству. Два краљевства, ур. *С. Пиривајрић – С. Марјановић-Душанић – Д. Појовић*, Свети краљ Милутин. Владар на раскршћу светова, Београд 2022, 49–79 [*Marjanović-Dušanić S.*, Preuzimanje vlasti u otačastvu. Dva kraljevstva, ur. *S. Pirivatrić – S. Marjanović-Dušanić – D. Popović*, Sveti kralj Milutin. Vladar na raskršću svetova, Beograd 2022, 49–79].
- Мишић С.*, Стон и Пељешац од 1326. до 1333. године, Историјски часопис 42–43 (1995–1996) 25–32 [*Mišić S.*, Ston i Pelješac od 1326. do 1333. godine, Istorijski časopis 42–43 (1995–1996) 25–32].
- Мишић С.*, Хумска земља у средњем веку, Београд 1996 [*Mišić S.*, Humska zemlja u srednjem веку, Beograd 1996].
- Мрђић-Радојчић Ј.*, Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне, Београд 2002 [*Mrgić-Radojčić J.*, Donji Kraji. Krajina srednjovekovne Bosne, Beograd 2002].
- Појовић М. М.*, Стефан Драгутин – верска политика и култ: прилози за биографију, Лепосавић 2020 [*Popović M. M.*, Stefan Dragutin – verska politika i kult: prilozi za biografiju, Leposavić 2020].
- Порчић Н.*, Прилог историографским портретима хумског кнеза Мирослава и његових потомака, ур. *И. Цвијановић*, Споменица др Тибора Живковића, Београд 2016, 203–220 [*Porčić N.*, Prilog istoriografskim portretima humskog kneza Miroslava i njegovih potomaka, ur. *I. Cvijanović*, Spomenica dr Tibora Živkovića, Beograd 2016, 203–220].
- Порчић Н. – Исаиловић Н.*, Папе, краљеви, моћници, комуне. Западна политика, ур. *С. Пиривајрић – С. Марјановић-Душанић – Д. Појовић*, Свети краљ Милутин. Владар на раскршћу светова, Београд 2022, 147–185 [*Porčić N. – Isailović N.*, Pape, kraljevi, moćnici, komune. Zapadna politika, ur. *S. Pirivatrić – S. Marjanović-Dušanić – D. Popović*, Sveti kralj Milutin. Vladar na raskršću svetova, Beograd 2022, 147–185].
- Трпковић В.*, Бранивојевићи, Историјски гласник 3–4 (1960) 55–85 [*Trpković V.*, Branivojevići, Istorijski glasnik 3–4 (1960) 55–85].
- Трпковић В.*, Хумска земља, Зборник Филозофског факултета у Београду 8–1 (1964) 225–260 [*Trpković V.*, Humska zemlja, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu 8–1 (1964) 225–260].
- Ђирковић С.*, Владавина Стефана Уроша III Дечанског, ур. *С. Ђирковић*, Историја српског народа, књ. I, Београд 1981, 496–510 [*Čirković S.*, Vladavina Stefana Uroša III Dečanskog, ur. *S. Čirković*, Istorija srpskog naroda, knj. I, Beograd 1981, 496–510].
- Ђирковић С.*, Историја средњовековне босанске државе, Београд 1964 [*Čirković S.*, Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd 1964].
- Ђирковић С.*, Унутрашња политика краља Милутина, ур. *С. Ђирковић*, Историја српског народа, књ. I, Београд 1981, 462–475 [*Čirković S.*, Unutrašnja politika kralja Milutina, ur. *S. Čirković*, Istorija srpskog naroda, knj. I, Beograd 1981, 462–475].
- Ђирковић С.*, Унутрашње борбе почетком XIV века, ур. *С. Ђирковић*, Историја српског народа, књ. I, Београд 1981, 449–461 [*Čirković S.*, Unutrašnje borbe početkom XIV века, ur. *S. Čirković*, Istorija srpskog naroda, knj. I, Beograd 1981, 449–461].
- Бук Р.*, Србија и Венеција у XIII и XIV веку, Београд 1986 [*Čuk R.*, Srbija i Venecija u XIII i XIV веку, Beograd 1986].
- Узелац А. – Радовановић Б.*, Црквена и световна политика краља Милутина према западним силама почетком века – неколико нових запажања, ур. *Д. Војовић*, Свети цар Константин и хришћанство, Ниш 2013, 593–608 [*Uzelac A. – Radovanović B.*, Crkvena i svetovna politika kralja Milutina prema zapadnim silama početkom века – nekoliko novih zapažanja, ur. *D. Bojović*, Sveti car Konstantin i hrišćanstvo, Niš 2013, 593–608].
- Шкриванић Г.*, Прилог познавању западних граница српске државе на приморју од XII до половине XIV века, Историјски часопис 24 (1977) 47–62 [*Škrivanić G.*, Prilog poznavanju zapadnih granica srpske države na primorju od XII do polovine XIV века, Istorijski časopis 24 (1977) 47–62].

Neven Isailović

Institute of History, Belgrade

neven.isailovic@iib.ac.rs

HUM BETWEEN THE NEMANJIĆ AND ŠUBIĆ FAMILIES AT THE BEGINNING OF THE 14TH CENTURY

The protracted conflict between the Nemanjić dynasty of Serbia and the Croatian magnate family of Šubić of Bribir in the region of Hum (Zachlunia, Humska zemlja) at the beginning of the 14th century has been studied extensively by both Serbian (Mihailo Dinić, Sima Ćirković, Miloš Ivanović) and Croatian historians (Vjekoslav Klaić, Stjepan Antoljak, Mladen Ančić, Damir Karbić). The seminal overview of the topic was given by Dinić in his well-known article *Comes Constantinus* (1961), and more recent historiography sought to add further commentary rather than new source material, which remains scarce for the entire period.

The general premise of Serbian historiography remains that the motive behind the conflict was the ambition of the Croatian *ban* Paul Šubić, that there were three waves of warfare over Hum and that, after each of them, the Šubić family withdrew from Hum or at least made substantial concessions to the Serbian King Milutin. 1319 is considered to have marked the end of Croatian control over Hum, while this region finally slipped out of Serbian hands only several years later in the aftermath of the conflict between the Branivojević noble family and the coalition of Bosnia and Dubrovnik. The general standpoint of Croatian historiography is, on the other hand, that *ban* Paul took the opportunity to invade Hum during a period of dynastic change in Hungary and turmoil in Serbia between the brothers Milutin and Dragutin, possibly with the ideological support of the Holy See. Their invasion ended the period of relative anarchy in Hum, a region with a history of rebellions against central Serbian authorities and extensive connections with the Hungarian realm in the 13th century which had not had a powerful regional lord since the 1280s, if not longer. According to Croatian historians, Hum remained in the hands of the Šubić family throughout the conflict (1301–1322) until the fall of *ban* Mladen II. Since the recent results of Croatian historiography remained unnoticed in Serbian scholarship and vice versa, there was a need to reassess their respective findings and reinterpret certain facts.

The revised conclusions suggest that there is not enough evidence to discern the exact motive for *ban* Paul's expansion to the east, i.e. to Hum and Bosnia or the exact time when it commenced. If his military involvement in the areas east of Hum (namely in Trebinje and Onogošt) indeed happened, it seems to have been ephemeral. On the other hand, he did conquer Hum between 1301 and 1303 and left it under the administration of *knez* Konstantin, who governed it at least until 1306/1307. Konstantin was not a son of Izan Nelipčić, as suggested by Mihailo Dinić, but rather another member of the Nelipčić noble family from the County of Knin, most likely Izan's paternal uncle who bore the same name as Izan's son, who was politically active in the 1330s and 1340s. Mladen II, *ban* Paul's son, who became count of Hum

in 1304 and *ban* of Bosnia in 1305, may have been captured by the Serbs, but his release, which could have happened between 1305 and 1312, did not bring major territorial changes. Between 1307 and 1313, Izan Nelipčić became governor of Hum on behalf of the Šubić family.

The intended military offensives of the reconciled brothers Milutin and Dragutin against the Croats in 1313 cannot be retraced in the sources and possibly never happened. It seems likely that Mladen II, who succeeded *ban* Paul (died in 1312), still controlled Hum in 1318 when another phase of warfare occurred, except possibly in the easternmost part of the region (i.e. Popovo and the vicinity of Dubrovnik). Mladen's actions against King Milutin in 1318 were part of a broader operation of the Hungarian and Italian Angevins against the Serbian king, and Šubić probably invaded eastern Hum, Trebinje and Konavle. His initially successful campaign turned into a defeat in 1319, leading to negotiations with King Milutin, who had captured Mladen's brother and two prominent nobles. At this point, it is certain that the Šubić family lost control of eastern Hum, but they could have still been present in the western part of the region until the fall of Mladen II from the Hungarian king's good graces in 1322. The Croats were still considered either authority or a threat to the people of the Pelješac peninsula in the summer of 1321. It is certain that the members of the Branivojević family were hostile to Mladen II and that they took Hum for themselves after his fall, seemingly without the consent of their Serbian seniors. Their overthrow by the Ragusans and Bosnians in 1326 marked not only the end of the Branivojević house but also of Serbian rule over Hum, which had begun to erode even before the temporary Croatian conquest in the early 14th century.

Зборник радова Византолошког института 60 (2023)

Издаје

Византолошки институт САНУ

Београд, Кнеза Михаила 35

zrvi@vi.sanu.ac.rs

zrvi-visanu.rs

Тел. +381 11 26 37 095

Редакциони одбор

Стијаноје Бојанин (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд), *Михаел Гринбарџ* (Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Минстер), *Нилс Гаул* (The University of Edinburgh, Единбург), *Мирјана Живојиновић* (Српска академија наука и уметности, Београд), *Вујадин Иванишевић* (Српска академија наука и уметности, Београд), *Ерика Јухас* (ELTE Eötvös József Collegium, Будимпешта), *Јованка Калић* (Српска академија наука и уметности, Београд), *Сергеј Карпов* (Московски државни универзитет, Москва), *Предрај Комаџина* (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд), *Бојана Крсмановић* (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд), *Александар Лома* (Универзитет у Београду – Филозофски факултет / Српска академија наука и уметности, Београд), *Марија Мавруди* (University of California, Berkeley, Беркли), *Аџанасиос Маркопулос* (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Атина), *Љубомир Максимовић* (Универзитет у Београду – Филозофски факултет / Српска академија наука и уметности, Београд), *Миодрај Марковић* (Универзитет у Београду – Филозофски факултет / Српска академија наука и уметности, Београд), *Љубомир Милановић* (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд), *Бојан Миљковић* (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд), *Срђан Пиривајрић* (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд), *Клаудија Рај* (Institut für Byzantinistik und Neogräzistik, Universität Wien, Беч), *Ђојко Субојић* (Српска академија наука и уметности, Београд), *Еванџелос Хрисос* (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Атина), *Дејан Целебџић* (Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд), *Жан-Клод Шене* (Sorbonne-Université, Париз), *Јована Шијаковић* (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд), *Петер Шрајнер* (Universität zu Köln, Келн)

Лектура

мр Александра Антић

Лектура енилеских сажетика

Миљана Протић

Коректура

Мира Зебић

Компјутерска обрада и лустрација за штампу

Бранислав Фотић, Тијана Динић

Корице

Драгомир Тодоровић

Класификаџор

Славица Мереник

Компјутерска припрема за штампу

Бранислав Фотић, Тијана Динић

Штампа

Birograf Comp, Атанасија Пуље 22, Београд

Тираж

300 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93

ЗБОРНИК радова Византолошког института САНУ = Zbornik radova
de l'Institute d'Études Byzantines. – Књ. 1 (1952)-. – Београд :
Византолошки институт САНУ, 1952-. – 24 cm

Годишње

ISSN 0584-9888 = Зборник радова Византолошког института
COBISS.SR-ID 28356615